

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет радіоелектроніки

Факультет Навчально-науковий центр заочної форми навчання
(повна назва)

Кафедра економічної кібернетики та управління економічною безпекою
(повна назва)

АТЕСТАЦІЙНА РОБОТА Пояснювальна записка

рівень вищої освіти другий (магістерський)

Діагностика кризового стану підприємства в контексті забезпечення
його економічної безпеки
(тема)

Виконав:
студент 2 курсу, групи УФЕБзм-18-1
Дмитерко Н. Ю.
(прізвище, ініціали)

Спеціальність 073 Менеджмент
(код і повна назва спеціальності)

Тип програми освітньо-професійна
(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Освітня програма Управління
фінансово-економічною безпекою
(повна назва освітньої програми)

Керівник проф. Костін Ю.Д.
(посада, прізвище, ініціали)

Допускається до захисту

Зав. кафедри _____
(підпис)

Полозова Т. В.
(прізвище, ініціали)

2019 р.

Харківський національний університет радіоелектроніки

Факультет Навчально-науковий центр заочної форми навчання
(повна назва)

Кафедра економічної кібернетики та управління економічною безпекою
(повна назва)

Рівень вищої освіти другий (магістерський)

Спеціальність 073 Менеджмент
(код і повна назва)

Тип програми освітньо-професійна
(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Освітня програма Управління фінансово-економічною безпекою
(повна назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Зав. кафедри _____
(підпис)

« _____ » _____ 20 ____ р.

ЗАВДАННЯ
НА АТЕСТАЦІЙНУ РОБОТУ

студентові Дмитерко Наталі Юріївні
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Діагностика кризового стану підприємства в контексті забезпечення його економічної безпеки

затверджена наказом по університету від 11 жовтня 2019 р. № 196 Стз

2. Термін подання студентом роботи до екзаменаційної комісії 13 грудня 2019 р.

3. Вихідні дані до роботи Фінансова звітність підприємства, що досліджується, наукові літературні джерела, періодичні видання та публікації, нормативно-правові акти, Інтернет-ресурси

4. Перелік питань, що потрібно опрацювати в роботі _____

Вступ. 1 Теоретичні основи діагностики кризового стану в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства. 2 Аналіз результатів діяльності та організації економічної безпеки ТОВ «Техсистем». 3 Напрями удосконалення діагностики кризового стану в системі забезпечення економічної безпеки підприємства Висновки. Перелік джерел посилання. Додаток.

5. Перелік графічного матеріалу із зазначенням креслеників, схем, плакатів, комп'ютерних ілюстрацій _____

1. Об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження. 2-4. Теоретичні основи діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства. 5. Показники діяльності ТОВ «Техсистем». 6-10. Напрями удосконалення діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства. 11-12. Діагностика загрози банкрутства ТОВ «Техсистем».

6. Консультанти розділів роботи (п.6 включається до завдання за наявності консультантів згідно з наказом, зазначеним у п.1)

Найменування розділу	Консультант (посада, прізвище, ім'я, по батькові)	Позначка консультанта про виконання розділу	
		підпис	дата

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Теоретичні основи діагностики кризового стану в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства	15.10.19-21.10.19	виконано
2	Аналіз результатів діяльності та організації економічної безпеки ТОВ «Техсистем»	22.10.19-31.10.19	виконано
3	Напрями удосконалення діагностики кризового стану в системі забезпечення економічної безпеки підприємства	01.11.19-20.11.19	виконано
4	Оформлення атестаційної роботи	21.11.19-30.11.19	виконано
5	Перевірка атестаційної роботи на плагіат	01.12.19-03.12.19	виконано
6	Підготовка доповіді та ілюстративного матеріалу	04.12.19-08.12.19	виконано
7	Рецензування атестаційної роботи	09.12.19-12.12.19	виконано

Дата видачі завдання 15 жовтня 2019 р.

Студент _____
(підпис)

Керівник роботи _____ проф. Костін Ю. Д.
(підпис) (посада, прізвище, ініціали)

РЕФЕРАТ

Атестаційна робота: 92 с., 2 табл., 11 рис., 76 джерел, 1 додаток.

ДІАГНОСТИКА, КРИЗОВИЙ СТАН, ЗАГРОЗА, БАНКРУТСТВО,
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА, ЕКОНОМІЧНА ЗАХИЩЕНІСТЬ.

Об'єктом дослідження є управління системою фінансово-економічної безпеки підприємства.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо діагностики кризового стану в системі забезпечення економічної безпеки підприємства.

Проаналізовано теоретичні основи діагностики кризового стану та загрози банкрутства в системі економічної безпеки підприємства. Розкрито сутність економічної безпеки підприємства в умовах трансформаційної економіки. Проаналізовано теоретичне та методичне забезпечення діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства. Проаналізовано фінансово-економічні результати діяльності ТОВ «Техсистем». Розкрито особливості організації економічної безпеки ТОВ «Техсистем». Виявлено фактори фінансової кризи на досліджуваному підприємстві. Запропоновано напрями удосконалення діагностики кризового стану та загрози банкрутства в системі забезпечення економічної безпеки підприємства. Запропоновано методикку діагностики загрози банкрутства для ТОВ «Техсистем». Розроблено заходи щодо охорони праці та безпеки в надзвичайних ситуаціях на досліджуваному підприємстві.

ABSTRACT

Master thesis: 92 p., 2 tables, 11 fig., 76 sources, 1 exhibit.

THE DIAGNOSIS, CRISIS, THREAT, BANKRUPTCY, ECONOMIC SECURITY, ECONOMIC PROTECTION.

The object of the research is management of system financial-economic security of the enterprise.

The purpose of the research – theoretical motivation and development practical recommendation of the diagnosis of the crisis in the system of economic security of the enterprise.

The theoretical bases of diagnostics crisis and the threat of bankruptcy in the system of economic security of the enterprise are analyzed. The essence of the economic security of the enterprise in the conditions of economic transformation are considered. The theoretical and methodological support of the diagnosis of the crisis and the threat of bankruptcy is analyzed. Financial and economic results of activity of «Tehsistem» ltd. are analyzed. Features of the organization for economic security of «Tehsistem» ltd. are considered. Factors of the financial crisis on the company are disclosed. Improvements to the diagnosis of the crisis and the threat of bankruptcy in the system of economic security of the enterprise are proposed. The technique of diagnosing the threat of bankruptcy for of «Tehsistem» ltd. is proposed. The questions labour guard and security in exceeding situation are considered.

ЗМІСТ

Вступ.....	6
1 Теоретичні основи діагностики кризового стану в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства.....	9
1.1 Сутність поняття економічної безпеки підприємства.....	9
1.2 Теоретичне забезпечення діагностики як превентивний захід запобігання банкрутства підприємства	15
1.3 Методичне забезпечення діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства.....	24
2 Аналіз результатів діяльності та організації економічної безпеки ТОВ «Техсистем».....	35
2.1 Загальна характеристика діяльності підприємства.....	35
2.2 Організація служби безпеки на підприємстві.....	45
2.3 Фактори фінансової кризи на підприємстві.....	50
3 Напрями удосконалення діагностики кризового стану в системі забезпечення економічної безпеки підприємства.....	54
3.1 Діагностика економічної захищеності підприємства.....	54
3.2 Формування системи показників-індикаторів кризового стану та загрози банкрутства підприємства.....	65
3.3 Діагностика загрози банкрутства на прикладі ТОВ «Техсистем».....	71
Висновки.....	79
Перелік джерел посилання.....	84
Додаток А Копії публікацій.....	93

ВСТУП

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується рядом особливостей, основні з яких є наслідком економічної, політичної, соціальної нестабільності. Економіка є уразливою та приречена на вплив таких факторів, як: різкі інфляційні коливання, спад обсягів виробництва, криза неплатежів та ін. У цьому ланцюзі негативних ланок особливе місце займає зниження платоспроможності або банкрутство підприємств. З позицій фінансового менеджменту можливе настання банкрутства являє собою кризовий стан підприємства, при якому воно не здатне здійснити фінансове забезпечення поточної виробничої діяльності. Подолання такого стану, який інтерпретується як «погроза банкрутства», вимагає розробки спеціальних методів діагностики, превентивний характер яких полягає у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на попередження наслідків негативних подій. Ці положення обумовлюють актуальність даного дослідження.

Значний внесок у дослідження вищезазначеної проблеми зробили такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені як: І. О. Бланк [1], В. О. Василенко [2], О. П. Градов [3], В. А. Забродський, М. О. Кизим [4], Л. А. Костирко [5], Л.О. Лігоненко [6], О. О. Терещенко [7], Я. А. Фомін [8] та інші. Однак еволюція зазначених категорій у часі та просторі обумовлює необхідність постійного їх аналізу з метою подальшого поглибленого вивчення та удосконалення за умови поширення сфери практичного застосування та мінливості зовнішнього середовища.

Об'єктом дослідження є управління системою фінансово-економічної безпеки підприємства.

Предметом дослідження є методи діагностики кризового стану в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо діагностики кризового стану в системі забезпечення економічної безпеки підприємства.

Основними завданнями дослідження є:

- проаналізувати теоретичні основи діагностики кризового стану в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства;
- розкрити сутність економічної безпеки підприємства в умовах трансформаційної економіки;
- проаналізувати теоретичне та методичне забезпечення діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства;
- проаналізувати фінансово-економічні результати діяльності ТОВ «Техсистем»;
- розкрити особливості організації економічної безпеки ТОВ «Техсистем»;
- виявити фактори фінансової кризи на досліджуваному підприємстві;
- запропонувати напрями удосконалення діагностики кризового стану та загрози банкрутства в системі забезпечення економічної безпеки підприємства;
- запропонувати методику діагностики загрози банкрутства для ТОВ «Техсистем».

Основні наукові результати дослідження полягають у такому:

- результати проведеного наукового пошуку дозволили виділити основні концептуальні підходи до економічної діагностики, а саме: консультаційна, фінансово-аналітична, дослідницька, управлінська, інформаційна, антикризова;
- запропоновано під діагностикою банкрутства підприємства розуміти ідентифікацію стану суб'єкта господарювання на основі аналізу і синтезу статистичної інформації з метою вчасного виявлення вад та переваг його розвитку, визначення проблемних сфер його діяльності і розроблення

превентивних заходів щодо поліпшення такого стану на певному етапі у визначений проміжок часу;

– запропоновано систему показників-індикаторів кризового стану та загрози банкрутства підприємства.

Методологічною основою для проведення дослідження були періодичні наукові видання, законодавство України, фінансова та статистична звітність досліджуваного підприємства.

Під час дослідження були використані методи аналізу та синтезу інформації, яка характеризує діяльність підприємства з забезпечення його безпеки; порівняння та узагальнення показників безпеки діяльності підприємства; інтерпретація висновків, що випливають з результатів аналізу ситуації, яка складається у забезпеченні безпеки підприємств.

Практична значущість отриманих результатів полягає у тому, що запропоновані практичні рекомендації можуть бути використані підприємствами будь-якої галузі для діагностики кризового стану та загрози банкрутства в системі забезпечення економічної безпеки підприємства.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і практичні результати проведених досліджень, висновки і рекомендації, які викладені в роботі, доповідались на Міжнародній науково-практичній конференції «Підприємництво, цифрові інновації, фінанси: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку» (Львів, 2019 р).

Публікації. Результати досліджень опубліковано у 2 наукових працях, у тому числі 1 статті у науковому збірнику і 1 тезах доповіді на конференції.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДІАГНОСТИКИ КРИЗОВОГО СТАНУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

1.1 Сутність поняття економічної безпеки підприємства

Національна економічна система, яка є матеріальним фундаментом національної безпеки, складається із сотень тисяч господарських суб'єктів. Тому загальний результат та всебічне та ефективне вирішення проблем, що стоять перед національною економікою, значною мірою залежать від ефективності її економічних суб'єктів.

В умовах ринкової економіки виробничі підрозділи в різних організаційно-правових формах організують свою діяльність в умовах невизначеності та непередбачуваності. Крім того, на розвиток підприємництва впливають також нестабільні політичні та соціально-економічні умови в країні, недосконале законодавство та надто часті великі зміни, корупція та криміналізація економічного життя. Все це та інше загострюють питання забезпечення економічної безпеки бізнесу.

Розробка теорії економічної безпеки підприємницької діяльності ще знаходиться в зародковому стані. У сучасній українській науковій літературі, присвяченій аналізу теорії безпеки, сутність теорії підприємницької економічної безпеки розкривається рідко, її компоненти, показники та її визначення досі неповні. Як правило, забезпечення економічної безпеки компанії зводиться до протистояння та запобігання різних економічних злочинів (крадіжок, недобросовісної конкуренції, промислового шпигунства тощо). Очевидно, що ці та інші загрози є дуже важливими, і їх слід регулярно аналізувати та розглядати, але зменшити економічну безпеку підприємства для цього неможливо.

Економічна безпека підприємства – це стан суб'єкта господарювання, в якому він може максимально ефективно використовувати ресурси компанії

для запобігання, пом'якшення та захисту від існуючих загроз або інших непередбачених обставин і загалом забезпечувати досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та економічного ризику. Згідно з цим визначенням, корпоративні ресурси компанії (земля, капітал, людські ресурси, інформація, технології, підприємницькі можливості менеджерів, інтелектуальна власність) використовуються не тільки для запобігання небезпек та загроз, а й для досягнення бізнес-цілей.

Виявляти, запобігати небезпекам та загрозам, використовувати ресурси компанії для запобігання великих втрат за непередбачених обставин, приймати ризиковані рішення та конкурувати з конкурентами – все це стратегічні завдання досягнення підприємницької діяльності, забезпечення стійкого та інтенсивного розвитку бізнесу та економічної незалежності.

У плановій економіці переважна більшість підприємств базувалась на державній власності, а держава регулювала економічні процеси переважно шляхом жорсткого централізованого управління. Такі явища, як промисловий шпигунство, корупція, вимагання, організована економічна злочинність та тіньова економіка, мали місце, але вони мали невеликі масштаби, тому держава ефективно реагувала на ці негативні явища силами Міністерства внутрішніх справ, служби державної безпеки та інших установ. Більш того, компанії не боялися банкрутства, їм не потрібно було ризикувати, адже за їх «позаду» стоїть держава, яка звільнить від боргів, надаватиме субсидії за рахунок прибуткових підприємств. Такі умови не змушували підприємства витрачати багато ресурсів для забезпечення власної економічної безпеки [3].

У сучасній економічній ситуації українські компанії мають повну економічну автономію. Вони самостійно визначають свою економічну політику, організовують виробництво та реалізацію продукції, формують портфелі замовлень і несуть повну відповідальність за результати фінансово-господарської діяльності. Все це, безперечно, досягає проблеми забезпечення економічної безпеки підприємства в сучасних умовах.

Для забезпечення економічної безпеки підприємства повинна бути створена система економічної безпеки. Є кілька важливих методологічних аспектів, які слід врахувати, перш ніж продовжувати розкривати систему корпоративного захисту.

Корпоративні системи безпеки не можна використовувати як шаблони. Вона повинна бути унікальною на кожному підприємстві, адже це залежить від розвитку виробничого потенціалу та рівня структури, ефективності його використання та спрямованості виробничої діяльності, якісного складу персоналу, трудових відносин, конкурентного середовища, виробничих ризиків, виробничої дисципліни тощо. Також система безпеки підприємства є відносно самостійною. Нарешті, система безпеки підприємства є комплексною. Вона повинна забезпечити економічну, науково-технічну, інформаційну, кадрову, інтелектуальну, екологічну, силову безпеку тощо. Це свідчить про те, що в її складі мають бути відповідні органи та ресурси.

Формування системи безпеки та організація її успішного функціонування повинні базуватися на методологічному фундаменті теорії безпеки. Тому цілі, завдання, функції та принципи системи безпеки підприємства повинні бути визначені.

Метою системи безпеки є своєчасне виявлення та попередження зовнішніх та внутрішніх загроз та загроз для забезпечення безпеки підприємства та досягнення його бізнес-цілей.

Основні завдання для досягнення такої мети [6]:

- визначити фактичні умови та прогнозувати потенційні небезпеки та загрози;
- знаходити способи запобігання, пом'якшення або усунення його впливу;
- знаходити сили та ресурси, необхідні для забезпечення безпеки бізнесу;

- організувати взаємодію з правоохоронними та контролюючими органами для запобігання та припинення злочинів, що загрожують корпоративним інтересам;

- створити власні відповідні сервісні послуги з корпоративного захисту тощо.

Система економічної безпеки підприємства базується на певних принципах, найважливіші з яких: складність, своєчасність, наступність, законність, економічність, інтерактивність, здатність тощо.

Система економічної безпеки підприємства повинна виконувати багато функцій, а саме: прогнозувати, виявляти, попереджати та зменшувати небезпеки та загрози; забезпечувати безпеку діяльності підприємств та їх персоналу, формувати необхідне конкурентне середовище, захищати їх власність та ліквідувати наслідки втрат.

Система економічної безпеки підприємства – це цілісність взаємозв'язаних елементів, забезпечуючих безпеку підприємства та досягнення їм цілей бізнесу.

Основними складовими елементами функціонування такої системи є об'єкт і суб'єкт, відповідний механізм [5, 6].

Об'єктом безпеки є те, на що направлені сили та дії по забезпеченню безпеки (види діяльності підприємства, економічні ресурси, акціонери, партнери тощо).

Суб'єктами безпеки є особи, підрозділи, служби, установи, які безпосередньо займаються забезпеченням безпеки підприємства.

Механізм забезпечення економічної безпеки – це сукупність правових актів, правових норм, мотивацій та мотивів, методів, сил і засобів, за допомогою яких суб'єкт впливає на об'єкти для досягнення цілей безпеки та виконання своїх завдань.

Система економічної безпеки підприємства зможе вирішити поставлені завдання тоді, коли вона буде постійно функціонувати.

Для цього малі підприємства залучають до співпраці зовнішні спеціалізовані приватні організації: консалтингові, інформаційні, охоронні тощо.

Середні підприємства можуть використовувати комбіновану систему безпеки. З одного боку, вони отримують послуги від зовнішніх організацій, коли це необхідно, з іншого боку, вони активно покладаються на можливості своїх служб та департаментів (юридичні та фінансові департаменти, маркетинг, безпека, персонал, управління офісом, економічний аналіз тощо) для координації. Також можуть призначати відповідальних за економічну безпеку, щоб забезпечити високу ефективність послуг та підрозділів для захисту економічних інтересів компанії.

Для великих підприємств характерні власні служби безпеки, до яких можуть входити різні відділи, групи, підрозділи (охорона, по роботі з персоналом, інженерний захист, розвідка та контррозвідка, швидке реагування, пожежна безпека тощо). Їх діяльність координує один із керівників бізнесу. Для підготовки пропозицій та виконання консультативних функцій може бути створена Рада безпеки.

Як вже зазначалося, одним із найважливіших компонент сучасного підприємництва є комерційний ризик.

Підприємці несуть власні ризики, приймаючи економічні рішення, а його компанія не завжди здатна протистояти жорсткості конкуренції та руйнівній обстановці, в якій працює її бізнес. Все це ставить підприємця в ситуацію, коли він повинен заздалегідь врахувати джерела та фактори ділових ризиків, небезпеки та загрози економічній безпеці підприємницької діяльності. Джерелами небезпеки є ворожі та руйнівні умови та фактори.

Фактор ризику підприємства – це причини, рушійні сили, здатність створювати небезпеку або спричиняти збитки. Від свого походження вони мають природне, техногенне та соціальне походження.

У науковій літературі ризику, небезпеки, фактори та загрози класифікуються за такими характеристиками [7]:

- джерело: об'єктивні та суб'єктивні;
- передбачуваність: передбачувані і непередбачувані;
- можливість запобігання: форс-мажор, не форс-мажор;
- можливість прояву: очевидні, видимі та потенційні;
- за об'єктом впливу: майнові, персоналу, технології, ділової репутації, технології, інформації тощо;
- природа походження: економічні, політичні, технічні, кримінальні, юридичні, екологічні, конкурентні, контрагентні тощо;
- сфера виникнення: внутрішні та зовнішні.

Визначення факторів ризику, небезпек та загроз є одним із найважливіших завдань економічної безпеки. Крім того, руйнівні фактори ризику є об'єктивними, тому економічні рішення повинні прийматися на основі детального аналізу з урахуванням можливих наслідків та заходів щодо пом'якшення збитків та вибору прийняттого рівня ризику для конкретного суб'єкта господарювання.

Управління бізнес-ризиками є одним із найважливіших елементів забезпечення економічної незалежності підприємства та створення умов для досягнення бізнес-цілей. У сучасній Україні загрозою для суспільства є криміналізація економічного життя. Забезпечення безпеки бізнесу залежить від того, коли компанія може протистояти недобросовісній конкуренції, вимогам, промисловому шпигунству та іншим методам.

Таким чином, можна зробити висновок, що економічна безпека підприємства має в основі ефективного використання корпоративних ресурсів сформулювати умови для досягнення цілей бізнесу, своєчасно виявити та максимально послабити вплив різного роду небезпек і загроз в умовах конкуренції та підприємницького ризику.

1.2 Теоретичне забезпечення діагностики як превентивний захід запобігання банкрутства підприємства

Для постачальників, фінансово-кредитних установ, інвесторів, працівників підприємств досить важливим є попереднє знання можливості виникнення на підприємстві фінансової кризи або, навіть, його банкрутства. Негативні тенденції розвитку підприємств свідчать про те що діючий механізм фінансового управління є недостатньо ефективним і не має відповідної сучасної науково-методичної бази. Тому все більша частина управлінців та науковців вбачає спосіб підвищення ефективності діяльності підприємств в у безперервному проведенні діагностичних досліджень, що охоплює всі підсистеми їх функціонування. Така увага пояснюється тим, що результати діагностики надають більше уявлення щодо перспектив розвитку суб'єкта господарювання.

Що стосується наукового обґрунтування даної проблеми, то не існує єдності в понятті діагностика. Діагностика економічної системи – це сукупність досліджень щодо визначення цілей функціонування підприємства, методів їхнього досягнення і виявлення недоліків. Діагностика підприємства – це система наукових знань та область практичної діяльності, метою яких є дослідження економічних процесів, виявлення слабких та сильних сторін підприємства, визначення способів покращення ситуації, що склалася [9, с. 74]. Діагностика розглядається як необхідний етап дослідження проблем, що мають місце в процесі життєдіяльності визначеної системи та виявляються в результаті спостереження за станом системи. Терміном діагностика характеризують дослідницьку діяльність, спрямовану на визначення, аналіз і оцінку проблем розвитку підприємства і підвищення ефективності системи управління організацією.

За результатами вивчення фахової літератури з проблеми дослідження встановлено, що існують такі види діагностики, як економічна, фінансова, маркетингова, виробнича тощо.

Економічна діагностика як процес передбачає:

- проведення економічного аналізу;
- одержання на його основі оцінки (кількісного результату);
- встановлення діагнозу (тобто форма, етап, рівень стану об'єкта на дату завершення дослідження; порівняння з іншими об'єктами та з нормативними показниками; встановлення наявності відхилень від норми; визначення ступеня відхилення й ін.);
- розробку заходів і рекомендацій з усунення симптомів відхилення від норми та поліпшення (стабілізація) стану підприємства;
- моніторинг за поведінням стану об'єкта і вироблення коригувальних рішень.

Виходячи з вищевикладеного до завдань економічної діагностики доцільно віднести такі: встановлення реального стану досліджуваного підприємства; порівняння досліджуваного підприємства з аналогічними підприємствами по галузі як усередині країни, так і за її межами, рівня його розвитку відповідно до нормативних вимог; вивчення динаміки розвитку діяльності підприємства у часовому й просторовому вимірах; прогнозування основних тенденцій розвитку підприємства в майбутньому.

Розглядаючи підприємство як систему, стає зрозумілим, що вирішення завдань управління на рівні фінансової складової слід здійснювати засобами фінансової діагностики. Фінансова діагностика підприємства є одним з інструментів у системі управління і обґрунтування господарських рішень. В процесі фінансового діагностування підвищується гнучкість та адаптивність керованої системи, її здатність до своєчасного реагування та ефективного використання фінансового потенціалу підприємства.

Багато уваги в публікаціях з даної теми приділяється процесу фінансової діагностики, як самостійному предмету дослідження, в контексті прийняття стратегічних управлінських рішень. Але конкретно діючої та адаптованої технології управління ще не розроблено взагалі.

Під категорією «фінансова діагностика» слід розуміти систематичне й усебічне дослідження його діяльності, завданням якого є з'ясування фінансового стану об'єкта дослідження, причин та перспектив його зміни, визначення механізму прийняття фінансового характеру, обґрунтування висновку про альтернативні шляхи розвитку ситуації, а також розробка програми управлінських рішень за для підвищення ефективності діяльності [10, с. 69].

Результати проведеного наукового пошуку дозволили виділити основні концептуальні підходи до економічної діагностики, а саме: консультаційна, фінансово-аналітична, дослідницька, управлінська, інформаційна, антикризова (рис. 1.1).

У напрямку консультаційної концепції діагностики автори дорівнюють систему діагностики до відповідних інформаційних систем економічної орієнтації, до завдань яких входить інформаційне супроводження осіб, які приймають рішення в сфері аудиту бізнесу та фінансового стану.

В межах аналітичного напрямку діагностика розглядається як аналітична функція управління, яка проявляється при дослідженні стану і поведінки об'єкта управління на протязі визначеного періоду часу. Так, економіст Бланк І. вважає, що «діагностика – це вихідна точка дослідження системи управління, яка визначає її регулярну оцінку параметрів за даними фінансового обліку на основі стандартних процедур аналізу» [1, с. 9]. В даному визначенні робиться акцент на вагомість аналітичної інформації, за допомогою якої встановлюється комунікаційний зв'язок в системі управління.

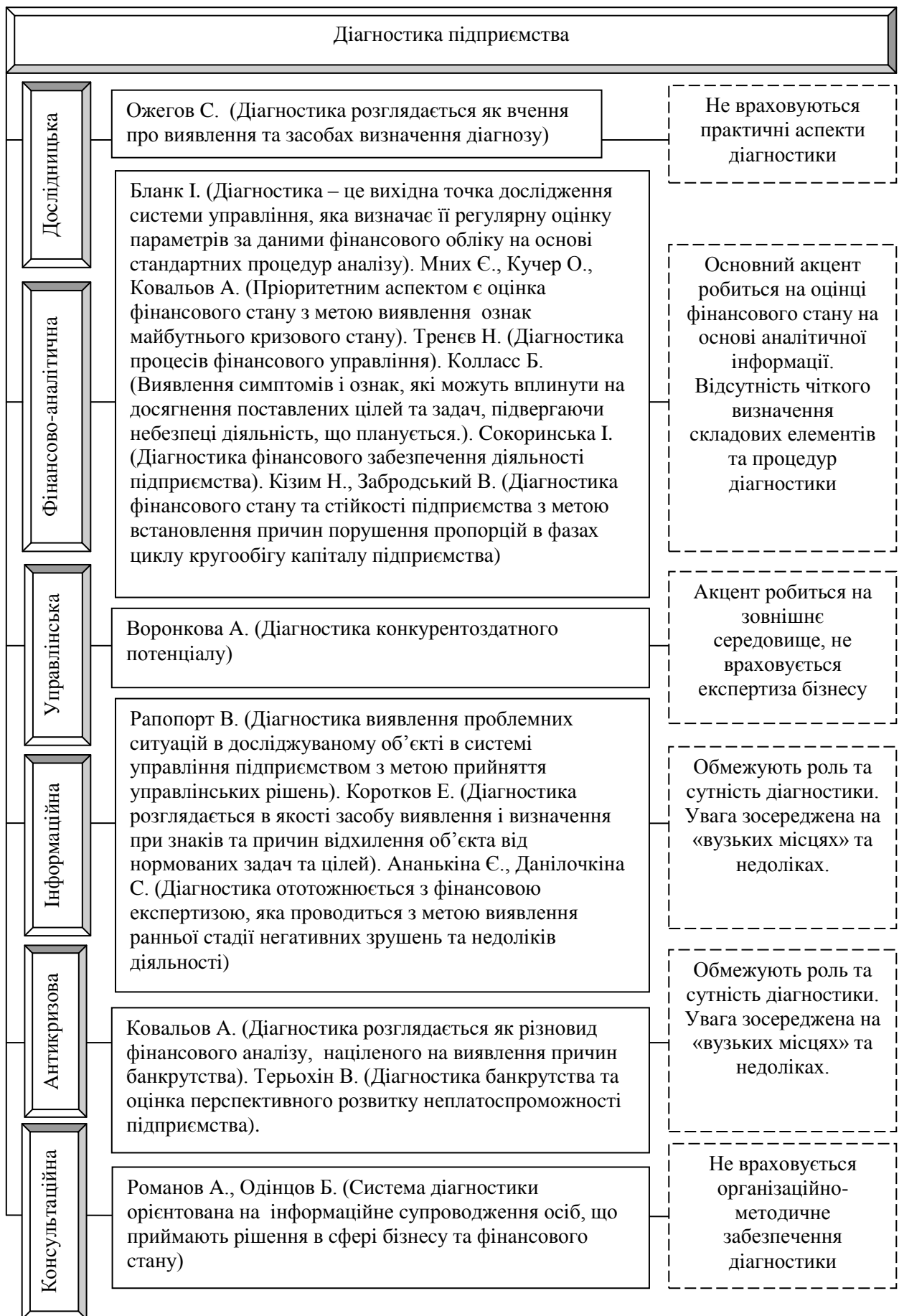

Рисунок 1.1 – Концептуальні підходи до діагностики

Заслуговує на увагу методологічний підхід до фінансово-аналітичної діагностики, запропонований економістом Б. Колассом, за яким виявлені симптоми небажаних відхилень повинні враховуватися на етапі вибору коригуючих рішень або перегляду цілей та прогнозів [13]. Саме при такому розумінні явно відстежується регулююча та стратегічна функція фінансової діагностики.

Прихильники інформаційної концепції (В. Рапопорт, А. Олексюк та ін) пов'язують діагностику з процесом виявлення проблемних ситуацій та протиріч в досліджуваному об'єкті та «вузьких місць» в системі управління підприємством [11].

Такої ж думки дотримуються науковці Є. Ананькіна, Н. Данілочкіна, які ототожнюють діагностику з фінансовою експертизою, яка проводиться з метою виявлення ранньої стадії негативних зрушень і недоліків в діяльності підприємства, що являються потенційно небезпечними з точки зору загострення неплатоспроможності [12].

Представники антикризового підходу пропонують проводити комплексну оцінку підприємства через функції управління: економічну, функціональну, фінансову, технічну, стратегічну та ін. так, метою функціональної діагностики «управління – фінанси» є оцінка фінансової політики та ефективності методів управління на основі аналізу і оцінки фінансового стану підприємства, вибору методів і процедур її організації.

Умови господарювання, в яких підприємство постійно перебуває під впливом конкуренції, мінливих чинників нестабільного, динамічного середовища і через це опиняється в кризовій ситуації і, як її наслідок, зазнає банкрутства, внесли в наукову доктрину окрім поняття економічної діагностики підприємства поняття «діагностика банкрутства».

Під діагностикою банкрутства підприємства О. Б. Андрушко та М. Б. Горбачевська розуміють систему ретроспективного, оперативного і перспективного цільового аналізу, спрямованого на виявлення ознак

кризового стану підприємства, оцінку загрози його банкрутства та можливостей подолання кризи [14, с.159].

Співавтори О. Коваленко, Л.М. Ремньова під діагностикою банкрутства розуміють використання сукупності методів аналізу для своєчасного розпізнання симптомів фінансової кризи на підприємстві і оперативного реагування на неї на початкових стадіях з метою зменшення ймовірності повної фінансової неспроможності суб'єктів господарювання [15, с. 234].

У даному дослідженні пропонується під діагностикою банкрутства підприємства розуміти ідентифікацію стану суб'єкта господарювання на основі аналізу і синтезу статистичної інформації з метою вчасного виявлення вад та переваг його розвитку, визначення проблемних сфер його діяльності і розроблення превентивних заходів щодо поліпшення такого стану на певному етапі у визначений проміжок часу.

Діагностика проблеми – перший крок на шляху її вирішення чи локалізації. Діагноз проблеми і прогнозування можливого розвитку кризової ситуації в ряді випадків стає процедурою в кілька кроків із прийняттям проміжних рішень. Після етапу діагностики проблеми необхідно визначити перелік чинників, що впливають на стан підприємства. У свою чергу, для попередження кризової ситуації на підприємстві необхідно проводити моніторинг прийнятних значень цих чинників. Застосування методів прогнозування забезпечить можливість передбачення розвитку проблемних ситуацій, а саме надасть можливість своєчасно реагувати на зміни окремих чинників.

Метою діагностики банкрутства є надання необхідних знань для прийняття рішення суб'єкта управління про використання різноманітного методологічного апарату та інструментарію для визначення стану об'єкта управління у невизначеному середовищі функціонування та розроблення комплексу заходів, спрямованих на поліпшення цього стану.

З появою ознак наступу кризової ситуації виникає потреба спрогнозувати хід її розвитку (глибину і тривалість), виконати прогноз витрат і результатів, тобто виявити доцільність і спрямованість заходів для ліквідації явних загроз безпеці існування підприємства. При ухваленні рішення щодо виходу з даної ситуації є дуже важливим спрогнозувати можливість досягнення нової мети, виконання знову встановлених стандартів і виявити ті наслідки (економічного, політичного, екологічного характеру), що очікують підприємство після виходу його з кризи. Для досягнення цілей підприємства з виходу його з кризи необхідно приймати оперативні і стратегічні заходи (рис. 1.2).

Рисунок 1.2 – Рівні впровадження превентивних заходів запобігання банкрутства підприємства

Авторська пропозиція полягає у тому, що діагностика виконує не тільки відомі три функції: оціночну (визначення стану функціонування об'єкта управління); спостережну (виявлення можливих змін стану об'єкта); пошукову (визначення можливих заходів покращення або відновлення стану суб'єкта управління), а ще й превентивну, тому що дозволяє своєчасно не тільки виявити ознаки банкрутств, а ще й розробити та впровадити комплекс відповідних запобіжних заходів.

Основними завданнями діагностики підприємства як превентивного заходу запобігання його банкрутства є такі:

- оцінювання особливостей функціонування підприємства у невизначеному зовнішньому середовищі, виявлення ключових чинників впливу, виділення проблемних сфер і «вузьких місць», оцінювання загрози банкрутства;
- обґрунтування передумов і чинників, що становлять істотний вплив на внутрішній економічний механізм функціонування підприємства;
- узагальнення та систематизація знань в галузі оволодіння навичками здійснення діагностики за різними напрямками діяльності підприємства для запобігання банкрутства та забезпечення ефективного управління;
- проведення експрес-діагностики фінансового стану підприємства;
- виявлення ознак прихованого банкрутства;
- виявлення ознак доведення до стану банкрутства;
- аналіз отриманих результатів; підготовка та обґрунтування конкретних практичних заходів для підвищення ефективності діяльності підприємства у конкурентних умовах через покращення (відновлення) стану функціонування, спрямованого на стабільний розвиток [16].

Вирішення цих завдань дозволяє менеджерам вчасно ідентифікувати можливі загрози та ускладнення в діяльності підприємства у нестабільному ринковому середовищі та на цій основі вживати своєчасних превентивних

заходів щодо їх недопущення. Саме це й відіграє важливу роль під час вибору методу оцінювання підприємства та надає перевагу економічній діагностиці порівняно з іншими підходами аналізу й оброблення економічної інформації.

Таким чином, у роботі визначено авторський підхід до діагностики банкрутства підприємства, під яким пропонується розуміти ідентифікацію стану суб'єкта господарювання на основі аналізу і синтезу статистичної інформації з метою вчасного виявлення вад та переваг його розвитку, визначення проблемних сфер його діяльності і розроблення превентивних заходів щодо поліпшення такого стану на певному етапі у визначений проміжок часу. Визначено мету та основні завдання діагностики як превентивного заходу запобігання банкрутства. Виділено рівні впровадження превентивних заходів запобігання банкрутства підприємства.

Перспективами подальших досліджень є аналіз методологічних підходів до проведення діагностики банкрутства. Можливість використання різних методів діагностики дозволяє отримати комплекс принципово нових даних щодо управління об'єктами, що діагностуються, і зробити відповідні висновки щодо його стратегічного розвитку. Практичне використання науково-обґрунтованих підходів до проведення діагностики є одним із головних резервів попередження та запобігання банкрутства підприємства.

Таким чином, необхідно вчасно розпізнавати і забезпечувати прийняття превентивних управлінських рішень, які будуть обумовлювати зниження впливу негативних явищ на стан підприємства. Зміст і результати діагностичних досліджень дозволяють зробити висновок, що вони є одним із найбільш універсальних засобів отримання достовірної інформації про стан і відхилення у розвитку досліджуваного підприємства.

1.3 Методичне забезпечення діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства

Методичне забезпечення діагностики кризи та загрози банкрутства характеризується різноманітними методами та засобами впровадження. Експертні дослідження з фінансового аналізу та кризових ситуацій в країні та за кордоном містять набір методологічних прийомів, які можуть бути використані для виконання цієї роботи.

Наявність різних методів діагностики корпоративних кризових явищ визначає їх простоту системної класифікації, що дозволить об'єднати різні методи в різні групи для виявлення загальних проблем та недоліків (рис. 1.3).

За статусом методи діагностики класифікуються на статусні (обов'язкові) та наукові (рекомендовані).

Державні методики проведення діагностики фінансового стану та загрози банкрутства затверджуються Міністерством фінансів України, іншими державними органами та є обов'язковими для використання в певних ситуаціях, перелік яких визначено.

Як приклад, до державних методик в Україні відносяться: «Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій», затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 27 червня 1997 р. № 81, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 5 серпня 1997 р. за № 288/2092. Ця методика розроблена відповідно до Указу Президента України від 17 червня 1996 р. № 435/96 «Про утворення Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій» та Положення про Реєстр неплатоспроможних підприємств та організацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 листопада 1996 р. № 1403, для проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів підприємницької діяльності [17].

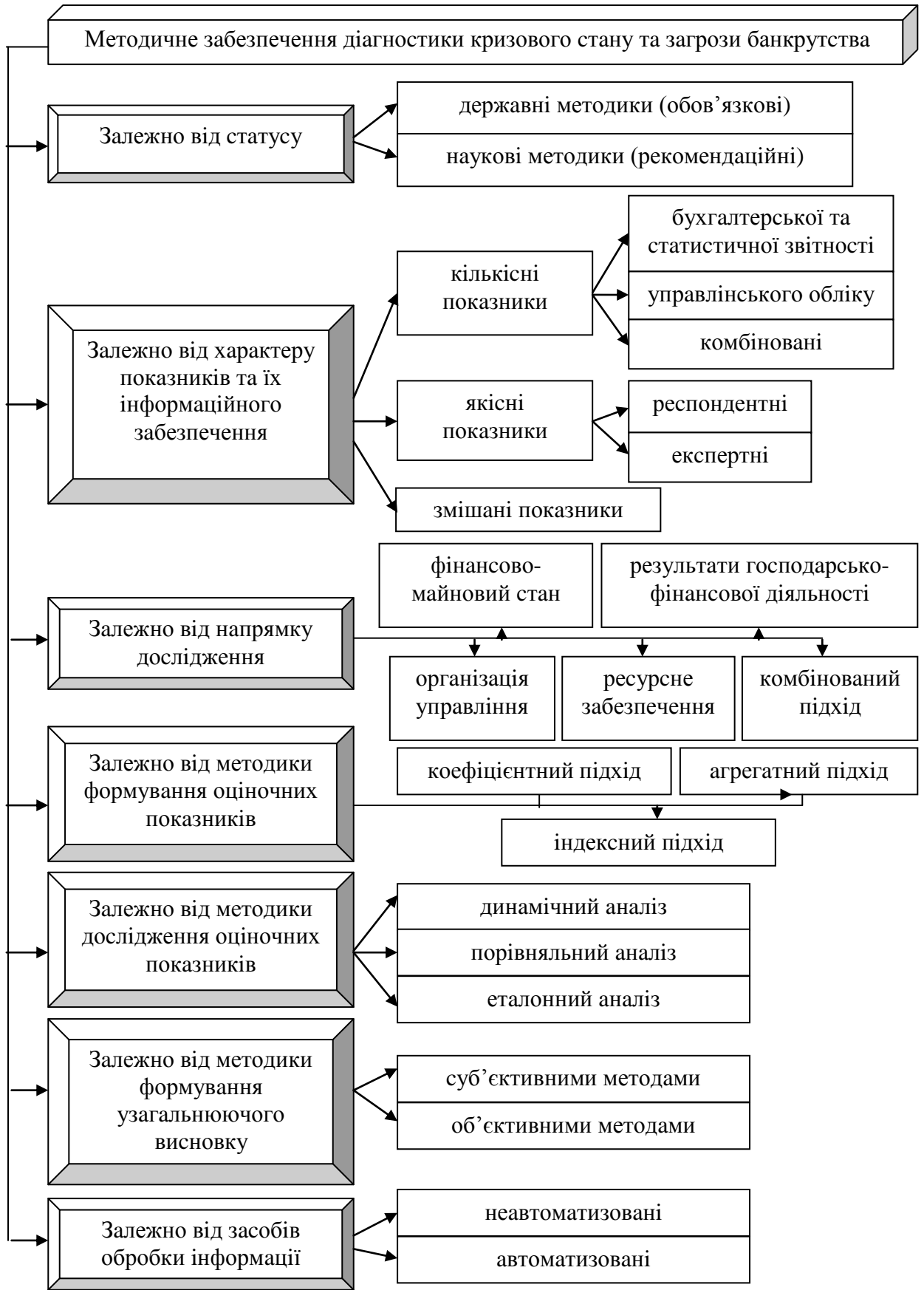

Рисунок 1.3 – Класифікація методів діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства

Основним завданням аналізу є оцінка результатів господарської діяльності за попередні роки та поточний рік, визначення факторів, які позитивно чи негативно впливають на кінцеві результати діяльності компанії, визначення того, чи є задовільною (незадовільною) структура балансу та чи має компанія платоспроможність (неплатоспроможність) [17].

Ще одним прикладом нормативних інструментів з боку держави є «Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства», затверджені Наказом Міністерства економіки України 19.01.2006 № 14 (у редакції наказу Міністерства економіки України від 26.10.2010 № 1361) [18].

Метою даної методики є визначення чіткого методу при аналізі фінансово-економічного стану підприємства для виявлення ознак банкрутства та приховування банкрутства, віртуального банкрутства чи дій щодо банкрутства; визначення та формування поганої структури балансу в часі, заходи щодо запобігання банкрутству підприємств та визначення резервів для підвищення ефективності виробництва та відновлення платоспроможності шляхом відновлення корпорацій.

Основні джерела інформації для проведення аналізу: установчі документи підприємства (засновницький договір, статут тощо); баланс підприємства (форма № 1); звіт про фінансові результати (форма № 2); звіт про рух грошових коштів (форма № 3); звіт про власний капітал (форма № 4); інша інформація, необхідна для проведення аналізу та виявлення резервів виробництва.

Розроблено науковий підхід до діагностики кризи та ризику банкрутства, практичні використання якого підтверджують фінансові аналітики, експерти з кризових ситуацій. Вони використовуються для відбору та при необхідності. Як правило, існують основні (відомі) та

авторські (комерційні) технології. Перші широко використовуються у фаховій літературі для навчальних процесів та досліджень, а останні – комерційні таємниці та нематеріальні активи консалтингових компаній, що спеціалізуються на професійній діяльності з кризового менеджменту та фінансового консалтингу. Інноваційний розвиток бізнес-методології – це розробка основних технологій, що передбачає використання оригінального переліку стандартів (показників) та критеріїв оцінки (визначення критичних меж), а також методи отримання експертного висновку.

Залежно від напрямку дослідження (оцінка функціональної орієнтації показників), діагностичні методології можуть орієнтуватися на такі сфери корпоративної діяльності:

- фінансовий стан;
- результати господарської діяльності компанії з різних напрямків (виробництво, фінанси, інвестиції);
- організація корпоративного управління;
- ресурсний потенціал підприємства;
- комбінований підхід (система збалансування діагностичних показників у всіх аспектах ділової діяльності, наприклад, ресурси, клієнти, фінанси, компоненти управління).

Найбільш прийнятним і відповідним методом слід вважати комбінований підхід, який дає можливість узагальнити всі компоненти кризи та її процеси. Найбільш невдалий варіант – використовувати лише фінансові показники, розраховані на основі балансу компанії, оскільки вони лише пояснюють ситуацію і не можуть визначити чинників, що призводять до фінансової ситуації. Навіть для швидкої діагностики рекомендується використовувати як фінансові, так і економічні показники [19-21].

За підтримки діагностичної інформації існуючі методичні підходи до впровадження можуть включати використання суто кількісної, якісної або

змішаної інформації (поєднуючи кількісні та якісні показники підприємства). Третій метод є найбільш ефективним, оскільки одне використання лише кількісної (об'єктивної) або якісної (суб'єктивної) інформації має значні недоліки, які можна компенсувати обміном.

До основних недоліків кількісної інформації відносяться [22]:

- статичність, оскільки більшість оцінок розраховуються на основі даних звітності компанії за конкретну дату або період;
- некоректність може бути наслідком недостатнього обліку та звітності або навмисних дій, що вживаються керівництвом бізнесу для його спотворення;
- використання лише кількісних показників не завжди може забезпечити ранню діагностику, ідентифікацію передвісників криз або надання можливості правильно визначити фактори, що викликають кризи.

Перелік та методика збирання якісної інформації визначається особою, що проводить діагностику, а отже, залежить від її особистих професійних якостей, досвіду роботи, коректності організації збирання інформації, відвертості відповідей опитуваних фахівців тощо, тобто висновок стосовно глибини кризових явищ має суб'єктивний характер банкрутства підприємства.

Перелік та спосіб збору якісної інформації визначається персоналом, тому це залежить від його особистої професійної якості, досвіду, правильності організації зібраної інформації, чесності відповідей до опитаних експертів тощо, тобто висновки про глибину кризового явища мають суб'єктивний характер.

Залежно від джерел інформації виділяються методичні підходи, які базуються на використанні:

- стандартних форм фінансової звітності підприємств;

– поєднання джерел та інформації форм фінансової та статистичної звітності з матеріалами оперативного та управлінського обліку підприємств.

Перший метод застосовується для швидкої діагностики, тобто для початкової, негайної та зовнішньої діагностики, яка може бути використана широким колом зацікавлених сторін навіть без згоди оцінюваної компанії на основі її публічного звіту.

Другий метод використовується для поглибленої (базової) діагностики, і важливо, щоб експертний діагностичний персонал повинен приймати внутрішню інформацію про діяльність бізнесу. Звичайно, перелік оціночних показників, використовуваних у цьому випадку, може бути дуже обширним та різноманітним.

Якісні показники, які використовуються в процесі діагностики, також можуть надходити з різних джерел: особисті спостереження експертного діагностичного персоналу, опитування різних гуртків опитуваних (керівників та експертів самого підприємства, усіх працівників підприємства, власників, банківських експертів).

Найбільш підходящий метод – комбінований метод, оскільки він може узагальнити всі компоненти виникнення та процесу кризового явища.

Найбільш невдалий спосіб поставити діагноз – це використовувати лише фінансові показники, які розраховуються виходячи з балансу компанії, оскільки вони лише пояснюють ситуацію і не можуть визначити чинників, що призводять до фінансової ситуації. Навіть для швидкої діагностики слід використовувати фінансові та економічні показники.

Виділяють такі методичні підходи залежно від методики визначення оціночних показників [24-27]:

– коефіцієнтний підхід, який передбачає застосування різних коефіцієнтів (відносні коефіцієнти), що розраховуються та використовуються

шляхом порівняння певних абсолютних показників (наприклад, коефіцієнтів абсолютної ліквідності, фінансової самостійності, рентабельності тощо);

- індексний підхід, який передбачає обчислення динамічних показників (темпу зростання, приросту тощо) стану об'єкта дослідження у часі; в процесі діагностики предметом дослідження може бути єдиний індекс (щодо оцінки вартості), пара індексів (перевірка між ними Кореляція) та ряд індексів, що динамічно змінюються протягом певного періоду часу, дослідження яких визначають швидкість уповільнення або прискорення відповідного процесу;

- агрегатний підхід, який по суті є підсумком розрахунків. Абсолютні оцінки, обчислені спеціальними методами, такими як звичайні джерела фінансування запасів, чисті результати розвитку інвестицій, результати господарської та фінансової діяльності тощо; в процесі дослідження деякі пари порівнюються. Абсолютна величина агрегату може бути додатною.

На основі вивчення методів оцінки показників набули поширення такі методи [28, 29]:

- динамічний (ретроспективний) аналіз певних показників, що включає їх динамічне дослідження;

- порівняльний аналіз, який ґрунтується на порівнянні фактично реалізованої величини показника із середньою по галузі або середньою групою подібних підприємств;

- еталонний аналіз, який включає порівняння фактичних значень, отриманих зі стандартним (еталонним), що визначає допустимий (критичний) рівень для його зміни.

Еталонний аналіз вважається найпростішим, але лише за наявності системи відліку. З погляду зарубіжної практики, з точки зору методології та практики, формулювання обґрунтованих стандартів є найскладнішим питанням. Правильний спосіб вирішення цієї проблеми повинен включати:

- використання репрезентативної бази даних;
- використання сучасних математичних методів обробки інформації для визначення правильних висновків про критичні межі змін індексу оцінювання.

У багатьох зарубіжних країнах національні та галузеві стандарти фінансового стану підприємств, сформульовані спеціалізованими агенціями, аудиторськими асоціаціями тощо, значно полегшили діагностику конкретних корпоративних криз. Наприклад, у США дві найважливіші ролі відіграють дві організації:

- «Robert Morris Associates», яка є банківською асоціацією, що публікує інформацію про фінансову звітність підприємств, що зверталися за проханням отримати кредит;

- «Dun and Bradstreet», яка є фінансовою консалтинговою компанією, яка щороку публікує огляд «key business ratios», яка включає провідні коефіцієнти та використовуються тисячами фінансових аналітиків.

В Україні застосовуються стандартні величини, запозичені з-за кордону або емпірично визначені, що суттєво підриває обґрунтованість висновків, зроблених при їх застосуванні. Тому пропонується поєднувати різні методи дослідження індексу оцінки. Що стосується корпоративної кризи та загрози банкрутства, сучасні методичні підходи можна розділити на дві широкі категорії:

- такі, що передбачають формування узагальнених висновків суб'єктивно;

- такі, що передбачають отримання узагальнених висновків шляхом обробки певних результатів дослідження з різних напрямків та із застосуванням різних методик.

У першому випадку узагальнення виконує людина, яка проводить діагностику самостійно (індивідуально) з урахуванням усіх функцій

конкретного підприємства. У другому випадку для узагальнення результатів дослідження застосовуються спеціалізовані методи дослідження, що значно полегшує формування загальних діагностичних висновків.

Відповідно до характеру формування та спрямованості діагностичних висновків у міжнародній практиці прийнято виділяти такі види аналізу банкрутства:

- дескриптивний – представлення результатів досліджень в описовій формі (переважно чіткий аналіз фінансової звітності);

- нормативний – у цьому процесі робиться висновок про діагностику на основі порівняння фактичного значення показника обстежуваного підприємства зі стандартним або плановим показником;

- предикативний – використовується для прогнозування певних подій, таких як визначення майбутнього прибутку та фінансового стану бізнесу.

Найпоширеніші методи, які використовуються для узагальнення показників: [29]:

- індексний метод (який зіставляє одну оцінку з індексом, порівнюючи її з еталонним значенням, раніше досягнутим показником або іншим показником підприємства, а потім обчислює загальний індекс);

- бальний метод (його суть полягає у призначенні певного числа балів кожному індексу оцінювання, виходячи з його фактичного значення відповідно до спеціально розробленої рейтингової шкали; робляться загальні висновки про глибину кризи на основі кількості балів);

- графічний метод (його застосування передбачає побудову конкретних «зон оцінки», які поділяються на конкретні сфери, які відповідають певному ступеню ризику банкрутства та визначають місце конкретних підприємств в конкретній зоні);

- статистичний метод (передбачає використання спеціально розробленої статистичної інформації на основі математичної попередньої

обробки (дискримінації або кластерного аналізу) великої кількості статистичної інформації про господарську діяльність, яка фактично була заблокована. Це передбачає використання економіко-математичних моделей (Z-рахунок тощо).

Завдяки своїй простоті та точності результатів метод найбільш широко застосовується в зарубіжній практиці. Однак у випадку України, через специфічну діяльність українських компаній та їх невідповідність умовам діяльності, на яких базується модель (часова та методична невідповідність), застосовуються різні діагностичні моделі, запозичені з-за кордону некоректно. У той же час використання дискримінаційного та кластерного аналізу для роботи з правильно сформованою статистичною базою українських підприємств може сформувати відповідну статистичну модель з високою якістю прогнозу.

При складанні висновків за допомогою різних методів найголовніше – важливість (вагомість) кожного показника оцінювання.

У графічному методі показники мають різні значення для оцінки глибини корпоративної кризи. В інших методах кожен показник використовує спеціальні ваги. Ці показники визначають важливість показника для широкого оцінювання. Загалом, коефіцієнти вагомості встановлюються суб'єктивно (визначаються суб'єктом оцінювання), що значно погіршує об'єктивність діагностичних висновків, хоча спеціалізована література широко описує методи, які можуть бути використані для доведення важливості певної дослідницької області.

За способом обробки інформації методичні розробки з діагностики кризи та ризику банкрутства поділяються на ручні (неавтоматизовані) та автоматизовані. Останнє передбачає проведення всіх необхідних розрахунків та використання діагностичних програмних продуктів для отримання

діагностичних висновків на основі використання сучасних інформаційних систем.

Застосування автоматизованих діагностичних систем значно спрощує та прискорює процедуру діагностики, дозволяє використовувати сучасний математичний апарат для обробки інформації, накопичувати інформацію в базах знань та використовувати її для подальших досліджень.

2 АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТОВ «ТЕХСИСТЕМ»

2.1 Загальна характеристика діяльності підприємства

Діяльність товариства з обмеженою відповідальністю «Техсистем» регулюється Господарським Кодексом України, Кодексом законів про працю України, та іншим чинним законодавством.

ТОВ «Техсистем» створено відповідно рішення установчих зборів учасників, згідно протоколу №1 від 01 лютого 1997 р. Засновниками Товариства є фізичні особи. Повна назва підприємства – Товариство з обмеженою відповідальністю «Техсистем».

Джерелом формування майна товариства є грошові та майнові внески учасників; доходи від реалізації продукції, послуг, і інших видів господарської

Підприємство «Техсистем» являє собою товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ).

Підприємство створено для здійснення підприємницької діяльності учасників з метою отримання прибутку від посередницької діяльності, направленої на задоволення потреб споживачів в товарах.

ТОВ «Техсистем» займається оптовими поставками та дистрибуцією товарів медичного призначення на території України з 1997 року, також являється ексклюзивним партнером компаній-виробників товарів медичного призначення:

– A&D Company, Ltd., Японія (цифрові вимірювачі артеріального тиску та пульсу «Ей енд Ді», тонометри - оптом, електронні ваги - оптом та в роздріб);

– BayerConsumerCareAG, Швейцарія (система контролю глюкози в крові CONTOUR ® TS, глюкометри - оптом);

– TOROS-GROUP, Україна (коректори постави, бинти еластичні та звичайні, бандажі - оптом);

– TIANA, Україна (компресійний трикотаж – оптом);

– FootCare, Україна (продукція по догляду за стопою – оптом).

Дистриб'ютор (від англійського distributor – розповсюджувач) – це, як відомо, розподільник (комерційний посередник), що пов'язує ланку між виробниками і споживачами товарів і послуг. Дистриб'юторами можуть бути супермаркети, оптовики (як у випадку об'єкта дослідження), дилери, брокери тощо. Фірма, що здійснює функції торгового посередника в організації руху товару для виробника товару. Дистриб'ютор може бути або дочірнім підприємством продуцента, або самостійною фірмою, що діє на договірній підставі (особливо на зовнішніх ринках).

ТОВ «Техсистем» – це дистрибуція товарів медичного призначення на території України по каналах поширення трьох рівнів:

– канал розподілу першого рівня: виробник → роздрібний посередник → споживач;

– канал розподілу другого рівня: виробник → оптовий посередник → роздрібний посередник → споживач;

– канал розподілу третього рівня: виробник → оптовий посередник → дрібнооптовий посередник → роздрібний посередник → споживач.

ТОВ «Техсистем» – це шістнадцятирічний досвід успішної співпраці з 10000 партнерами, серед яких:

– національні фармдистриб'ютери України;

– найбільші аптечні мережі;

– аптеки, аптечні кіоски та пункти;

– магазини медтехніки;

– медичні лікувальні та навчальні заклади;

– інші організації та підприємства.

У розпорядженні ТОВ «Техсистем»:

- офіси в 26 обласних містах України;
- складські приміщення з можливістю проведення передпродажної підготовки товарів, (упаковка \ перепаккування , стікеровка);
- власний автотранспорт для оперативної доставки товарів нашим клієнтам;
- сервісне обслуговування у всіх обласних центрах України.

ТОВ «Техсистем» – це згуртований колектив професіоналів, який гідно представляє торгові марки провідних світових виробників – лідерів на ринку України:

- менеджери та торгові представники, які обслуговують наших клієнтів;
- мерчендайзери і промоутери, які забезпечують інформаційну і рекламну підтримку;
- фахівці відділу маркетингу і реклами, які розробляють широкий спектр рекламної продукції, планують і втілюють у життя різноманітні акції та заходи для стимуляції збуту;
- сервісні інженери, які здійснюють консультативне, гарантійне та післягарантійне обслуговування.

ТОВ «Техсистем» – це налагоджена система взаємодій з нашими клієнтами та кінцевими споживачами, невід’ємною частиною якого є проведення на постійній основі інформаційних рекламних заходів класичного маркетингу, а також заходів трейд – маркетингу і BTL – маркетингу:

- просвітницькі та рекламні статті в друкованих ЗМІ, радіопроеграми;
- публікація буклетів, брошур і статей;
- розробка та виготовлення POS-матеріалів;
- direct-mail – масові поштові розсилки рекламних та інших матеріалів;
- установка в точках продажу фірмових вітрин та їх оформлення;

- співпраця з державними та громадськими організаціями, міськими та районними центрами здоров'я, проведення спільних акцій;
- промоакції з безкоштовним вимірюванням артеріального тиску в аптеках, медичних установах, на вулицях і площах міст (володар Диплому Книги Рекордів України за дану діяльність);
- проведення семінарів для провізорів, лікарів, студентів медичних навчальних закладів;
- лекції для працівників підприємств і організацій;
- цілодобова безкоштовна гаряча лінія .

Основними напрямками діяльності підприємства є:

- виробничо-впроваджувальна діяльність;
- торгово-закупочна діяльність;
- зовнішньоекономічна діяльність.

На момент створення підприємства, згідно Статуту, воно мало Статутний фонд розподілений порівну між учасниками Товариства. Підприємство має резервний (страховий) фонд, розмір якого складає 25% Статутного фонду Товариства. Розмір щорічних відрахувань у резервний фонд складає 5% від суми чистого прибутку. Також у підприємстві створено фонд соціально – культурного розвитку. ТОВ «Техсистем» несе відповідальність по зобов'язанням усім своїм майном, на яке згідно з законом може бути звернено стягнення по вимозі кредиторів.

Вищим органом управління підприємства ТОВ «Техсистем» є збір учасників. В його компетенції знаходяться питання визначення головних напрямів підприємницької діяльності, розгляд і затвердження кошторисів, звітів і балансів, обрання і відгук виконавчого органу і ревізійної комісії, визначення умов оплати праці посадовців, розподіл прибутку і визначення порядку покриття збитків.

Виконавчим органом підприємства ТОВ «Техсистем» є директор. В його компетенції знаходяться питання розробки і реалізації цілей, політики і

стратегії їх досягнення, а також організація і керівництво поточною діяльністю фірми, розпорядження майном, найом і звільнення персоналу.

Існуючий поділ управлінської праці на підприємстві ТОВ «Техсистем» є основою класифікації її управлінського персоналу. Управлінський персонал поділяють на керівників, фахівців, службовців.

Головну роль в управлінні організацією відіграє керівник, який очолює відповідний колектив, наділений необхідними повноваженнями прийняття рішень з конкретних видів діяльності організації (підприємства) і несе повну відповідальність за результати роботи очолюваного ним колективу.

Концептуальний підхід до розвитку управлінського персоналу включає:

- формування цілей і завдань розвитку управлінського персоналу;
- розробку моделей розвитку управлінського персоналу підприємства, реалізацію розвитку персоналу на основі оцінки професіонального зростання;
- компенсації інтелектуального та ділового внеску;
- виявлення співробітників, можливості яких переросли вимоги до їх посад;
- планування переміщень на підприємстві.

На підприємстві ТОВ «Техсистем» працюють освітньо-кваліфіковані робітники, які можуть успішно вирішити всі питання. Кваліфікований робітник – це перший щабель підготовки кадрів організації. Якщо керівник організації зацікавлений у її стратегічному розвитку, він надає пріоритет підготовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації персоналу, в т. ч. кваліфікованих робітників, які створюють матеріальні цінності, надають виробничі послуги і є базовим виробничим потенціалом організації.

Місце розташування підприємства було обрано таким, що відповідає вимогам для великого збутового підприємства – великі площі, відносно однакова відстань до будь-якого району, недорога оренда складських та офісних приміщень. Необхідно зауважити, що таке місце розташування

підприємства обрано не далекоглядно, як показує досвід. Деякі клієнти вважали б за краще проводити зустрічі та переговори в офісі, що був би розташований у центрі міста, також це сприяло б створенню та підтримці відповідного іміджу фірми.

Підприємство має самостійний баланс, розрахунковий, валютний та інші рахунки в банках, які затверджені правлінням товариства і зареєстровані в торгово-промисловій палаті, печатку зі своєю назвою. Воно є самостійним господарським об'єктом з правами і обов'язками юридичної особи, має право займатися господарською діяльністю, виходячи з цілей і завдань, складати договори, нести відповідальність згідно своєї обов'язків.

Підприємство діє на принципах повного господарського розрахунку, самофінансування і самоокупності, забезпечує соціальний розвиток і стимулювання працівників за рахунок накопичених засобів, несе повну відповідальність за результати власної господарської діяльності і виконання покладених на себе зобов'язань перед постачальниками і споживачами, бюджетом, банками, а також перед трудовим колективом згідно чинному законодавству.

Підприємство враховує в своїй діяльності зацікавленість споживача в його потребах до якості продукції.

Оперативний звіт виконується в установленому порядку, згідно законодавству України.

Розрахунки з бюджетом та бюджетними організаціями проводяться робітниками бухгалтерії, у відповідності з законодавчими документами.

ТОВ «Техсистем» діє на підставі Статуту, Цивільного та Господарського кодексів України, «Про зовнішньоекономічну діяльність» та іншого чинного в Україні законодавства.

Директор товариства відповідно до статуту:

- здійснює оперативне керівництво діяльністю товариства;
- підписує від імені товариства будь-які документи, звернення, листи;

- діє від імені товариства без довіреності, укладає від імені товариства угоди, контракти, договори та здійснює інші правочини, в межах своєї компетенції, прав та повноважень, визначених статутом та внутрішніми документами товариства;
- розпоряджається коштами та майном товариства в межах, визначених цим статутом, рішеннями загальних зборів та наглядової ради;
- відкриває в кредитних, банківських та інших фінансових установах поточні, валютні, кредитні, депозитні та інші рахунки товариства;
- видає довіреності з урахуванням вимог та особливостей, передбачених внутрішніми (локальними) актами товариства;
- визначає умови оплати праці працівників товариства;
- укладає від імені товариства, в межах своєї компетенції, контракти та трудові договори, угоди з працівниками, приймає на роботу та звільняє з роботи працівників товариства, вживає до них заходи заохочення та накладає стягнення відповідно до чинного законодавства України, статуту та внутрішніх документів товариства, затверджує Положення про преміювання, Правила внутрішнього трудового розпорядку;
- в межах своєї компетенції видає накази, розпорядження, які є обов'язкові для виконання всіма робітниками товариства;
- забезпечує виконання рішень, прийнятих Загальними зборами акціонерів товариства та наглядовою радою товариства;
- організовує роботу дочірніх підприємств, філій та представництв товариства;
- приймає рішення про призначення та звільнення керівників філій, представництв та дочірніх підприємств товариства;
- затверджує ціни та тарифи на товари та послуги товариства;
- приймає рішення про відрядження працівників товариства, в тому числі закордонні;

- затверджує положення про структурні підрозділи товариства та посадові інструкції;
- визначає та затверджує чисельність працівників та штатний розклад товариства, дочірніх підприємств, філій та представництв товариства;
- здійснює інші дії, необхідні для досягнення цілей товариства.

Головний бухгалтер:

- забезпечує застосування в бухгалтерському обліку єдиних форм первинних документів як уніфікованих, затверджених нормативно-правовими актами України, так і документів, створених підприємством самостійно;
- дані первинних документів, інших облікових реєстрів, додаткових довідок відображає в комп'ютері з використанням бухгалтерської програми 1С, що є підставою для складання щомісячного балансу;
- вимагає правильне документальне оформлення господарських операцій і надання в бухгалтерію необхідних документів і даних, дотримання правил і графіка документообігу;
- забезпечує зберігання первинних документів і облікових реєстрів, які були підставою для складання звітності, а також бухгалтерських звітів, їх оформлення і передачу в архів відповідно до вимог чинного законодавства;
- забезпечує складання і надання фінансової та інших видів звітності підприємства відповідним користувачам в обсязі та терміни, встановлені чинним законодавством;
- з метою забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансових звітів перед складанням річної фінансової звітності та в інших випадках (після завершення сезону реалізації), інвентаризаційною комісією, що постійно діє, проводиться інвентаризація активів і зобов'язань згідно Інструкції по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, тварно-матеріальних цінностей, грошових коштів, документів та розрахунків;

– визначає відстрочені податкові зобов'язання і відстрочені податкові активи по підприємству на завершальну дату складання річного звіту.

Ведення бухгалтерського обліку здійснюється головним бухгалтером, який підпорядковується безпосередньо директору підприємства ТОВ «Техсистем».

Для розробки стратегічної програми, аналізу наявної діяльності підприємства, оцінки ефективності діяльності підприємства необхідно зробити аналіз виробничо-господарської діяльності за основними техніко-економічними показниками: динаміка доходів від реалізації продукції, рівня собівартості продукції, валового прибутку, рентабельності підприємства та чистого прибутку його діяльності. Основними джерелами інформації для проведення аналізу фінансових результатів діяльності даного підприємства є документи фінансової звітності: форма № 1 «Баланс», форма № 2 «Звіт про фінансові результати».

Динаміка основних показників фінансово-економічної діяльності ТОВ «Техсистем» за 2016-2018 рр. наведена у табл. 2.1 та на рис. 2.1.

Таблиця 2.1 – Основні фінансово-економічні показники діяльності ТОВ «Техсистем», тис. грн.

Показник	Рік			Відхилення (+, -)	
	2016	2017	2018	2017 до 2016	2018 до 2017
1. Чистий дохід від реалізації продукції	6108	3285,4	4048,1	-2822,6	762,7
2. Собівартість продукції	4925	2123	3004,5	-2802,0	881,5
3. Валовий прибуток	1183	1162,4	1043,6	-20,6	-118,8
4. Середньооблікова чисельність працюючих, осіб	12	10	11	-2,0	1,0
5. Продуктивність праці, тис. грн./ос.	509,0	328,5	368,0	-180,5	39,5
6. Рентабельність продукції, %	24,0	54,8	34,7	30,8	-20,1

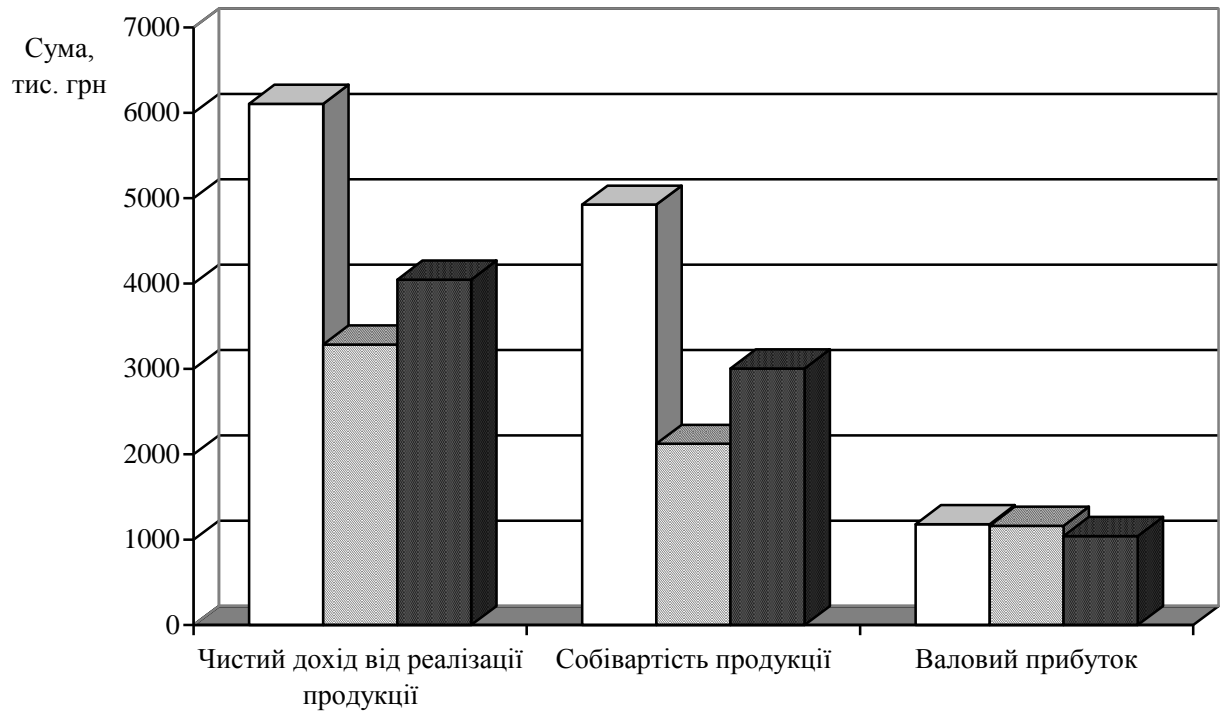

Рисунок 2.1 – Динаміка основних економічних показників діяльності ТОВ «Техсистем»

Чистий дохід від реалізації продукції зменшився у 2017 р. на 2822,6 тис. грн. і зріс у 2018 р. порівняно з 2017 р. на 762,7 тис. грн., що пов'язане зі зменшенням сум акцизного збору і ПДВ.

Собівартість продукції протягом 2016-2017 рр. зменшилась на 2802 тис. грн. і зросла в 2018 р. на 881,5 тис. грн. Це зумовлено зменшенням обсягу продажу продукції.

На підприємстві спостерігається нестійке положення, враховуючи зниження валового прибутку у 2017 р. порівняно з 2016 р. на 20,6 тис. грн. та у 2018 р. порівняно з 2017 р. спостерігається теж саме зниження – на 118,8 тис. грн. Це є негативною тенденцією, тому що втрачаючи прибуток, у підприємства знижується рентабельність.

Середньооблікова чисельність персоналу зменшилася на 2 особи у 2017 р., у 2018 р. порівняно з 2017 р. збільшилась на 1 особу. Зменшення персоналу відбулося за рахунок робочих, склад адміністративного персоналу

залишився незмінним. Дана ситуація пояснюється тим, що у 2017 р. порівняно з 2016 р. з'явилися нові обладнання, які замінили людські ресурси.

Таким чином, ТОВ «Техсистем» має тенденції до погіршення фінансово-економічних показників, окрім чистого доходу від реалізації. Отже, це є позитивним показником для підприємства, проте на фоні спадаючих тенденцій інших показників, суттєво не покращує ситуації.

2.2 Організація служби безпеки на підприємстві

Соціальне життя в Україні базується на економічному різноманітті. Державою заборонено надавати абсолютну підтримку будь-якій формі бізнесу. Кожне підприємство має право займатися підприємницькою діяльністю, не забороненою законодавством. Держава захищає конкуренцію у підприємницькій діяльності, запобігає ціновій дискримінації та не допускає ринкової монопольної позиції. Однак країни ринкової системи не можуть гарантувати захист людей та їх форм поведінки від наслідків економічного провалу [3].

Відомі українські експерти визнають, що багаторівнева економіка також потребує різних видів економічних, фізичних та інших служб безпеки та захисту. Це надає клієнтам можливість вибирати, аналізувати та порівнювати різні форми охоронної діяльності та, в кінцевому рахунку, сприяє загальному поліпшенню рівня безпеки ділової активності вітчизняних підприємств.

На тлі зростаючої частки в Україні приватного капіталу в економіці, розвитку малого та середнього бізнесу та стратегічних об'єктів у галузі машинобудування, гірничодобувної промисловості, хімічної промисловості

тощо, а також розповсюдження об'єктів, тобто компаній основного економічного сектору, актуальним є проблема організації приватних охоронних структур та комерційних служб безпеки як на цих підприємствах (або таких, які надають аналогічні послуги).

Для забезпечення всебічної корпоративної безпеки необхідно створити спеціальний відділ для впровадження заходів безпеки (служб безпеки). Створення служб безпеки зумовлено посиленою конкуренцією на внутрішньому та зовнішньому ринках та поширенням промислового шпигунства. Створення служб безпеки відображає об'єктивні потреби підприємств у зменшенні бізнес-ризиків та підвищенні безпеки бізнесу. Як правило, цими службами керують колишні правоохоронці або пенсіонери, які працюють у розвідці та контррозвідці. Значна частка працівників – це особи, які безпосередньо брали участь у вирішенні питань безпеки в державних установах.

Створюється служба безпеки підприємства на основі його масштабу. Такі служби, як правило, створюються в основному на великих підприємствах. У деяких випадках, залежно від важливості, їх можна створити в середньому бізнесі [33].

У всіх інших випадках безпека малих і середніх підприємств забезпечується місцевою поліцією або органами громадської безпеки.

До основних функцій, які виконує служба безпеки, можна віднести такі (рис. 2.2):

- «охорона виробничо-господарської діяльності та захист відомостей, що є комерційною таємницею підприємства;
- організація роботи з правового та інженерно-технічного захисту комерційних таємниць підприємства;
- запобігання необґрунтованому допуску й доступу до відомостей, які становлять комерційну таємницю;

Рисунок 2.2 – Основні функції, що виконує служба безпеки на підприємстві

- організація спеціального діловодства, яке унеможливорює одержання відомостей, віднесених до комерційної таємниці;
- виявлення та локалізація можливих каналів витоку конфіденційної інформації в процесі діяльності та екстремальних ситуацій;

- створення і організація такого режиму безпеки всіх видів діяльності, які б виключали зустрічі, переговори й наради в рамках ділового співробітництва підприємств з іншими партнерами;
- забезпечення охорони приміщень, устаткування, офісів, продукції та технічних засобів, необхідних для виробничої або іншої діяльності;
- організація особистої безпеки керівництва та провідних менеджерів і спеціалістів підприємства;
- оцінювання маркетингових ситуацій та неправомірних дій конкурентів і зловмисників» [33].

Перелік конкретних завдань і функцій визначається типом об'єкта, його структурою, особливостями діяльності, а може мати інші функції та завдання, які визначаються окремо для кожного проекту безпеки.

У нормативних документах зазначається організація діяльності служби безпеки підприємства та виділяються певні об'єкти, які підлягають захисту від потенційних загроз і протиправних посягань. Основними об'єктами безпеки є [40]:

- персонал – керівники та персонал, що володіє комерційною таємницею;
- матеріальні та фінансові активи (будівлі, споруди, обладнання, транспорт, валюта, цінності, фінансові документи);
- обмежений доступ до інформаційних ресурсів;
- інструменти та системи комп'ютеризації корпоративної діяльності (організацій);
- технічні засоби та системи охорони та захисту матеріальних та інформаційних ресурсів.

В залежності від специфіки підприємства можуть бути і інші об'єкти охорони і захисту.

Служби корпоративної безпеки повинні бути готові реагувати на кризові ситуації, які можуть призвести до конфліктів між інтересами бізнесу та світом злочинності.

Для управління безпекою компанії створюють так звані кризові команди, до складу яких входять керівники компаній, адвокати, фінансисти та службовці безпеки. Метою кризової команди є своєчасне реагування на зовнішні загрози корпоративній безпеці [33].

До загальних функцій служби безпеки на підприємстві відносяться:

- забезпечувати вхідні та внутрішні моделі об'єктів у приміщеннях; процедури надання послуг; контролювати дотримання працівниками компанії та партнерами (відвідувачами) системи;

- брати участь у розробці основних документів (положень, правил, внутрішнього розповсюдження, договорів тощо) з метою відображення вимог щодо організації безпеки та захисту комерційної таємниці;

- розробляти та впроваджувати заходи щодо забезпечення обробки документів, що містять конфіденційну інформацію, та контролю за дотриманням вимог до керівних матеріалів;

- ідентифікувати та перекривати канали, які можуть просочувати конфіденційну інформацію, та здійснювати бухгалтерські розрахунки та аналіз вразливості безпеки корпоративних службовців, клієнтів та конкурентів;

- організовувати та проводити офіційні розслідування для розуміння розкриття чи втрати документів, інших фактів, що порушують корпоративну безпеку;

- розробляти оновлення контрольних списків та інформації, що є комерційною таємницею, та інших нормативних практик, що регулюють процедури організації щодо захисту та захисту інформації;

- забезпечувати чітке дотримання вимог нормативних документів щодо захисту комерційної таємниці;

- організовувати регулярне навчання персоналу корпоративних служб та служб безпеки у всіх сферах захисту комерційної таємниці;
- утримувати записи сейфів та металевих шаф для забезпечення постійного або тимчасового зберігання конфіденційних документів, а також облік та захист спеціальних місць та технічних засобів;
- підтримувати зв'язок із правоохоронними органами та службами безпеки сусідніх підприємств для вивчення злочинів у цьому районі.

Кожне підприємство може уточнювати і встановлювати власні специфічні функції для охоронного персоналу з метою повного забезпечення надійної охорони суб'єкта підприємництва.

2.3 Фактори фінансової кризи на підприємстві

Фінансовою криза – фаза незбалансованої діяльності підприємства та обмежених можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини.

На практиці кризу ідентифікують як загрозу неплатоспроможності та банкрутства підприємства, збиткової діяльності або дефіциту потенціалу для успішного функціонування.

Отже, під фінансовою кризою слід розуміти недостатність власних коштів у суб'єктів господарювання для здійснення своєчасних розрахунків з платежів у бюджет, цільові фонди, постачальникам, підрядникам, працівникам тощо внаслідок зниження з різних причин результатів їх господарсько-фінансової діяльності.

Фактори, які можуть зумовити фінансову кризу підприємства поділяють (рис. 2.3) [31, 37, 38]:

- зовнішні фактори, тобто ті, що не залежать від діяльності підприємства;
- внутрішні, тобто ті, що залежать від діяльності підприємства.

Рисунок 2.3 – Фактори, які можуть зумовити фінансову кризу підприємства

До зовнішніх факторів належать:

- політична нестабільність у країні, в якій розміщене підприємство;
- нестабільність господарського та податкового законодавства;
- значний рівень інфляції;
- зниження купівельної спроможності населення;
- нестабільність фінансового ринку;
- криза, посилення конкуренції в галузі;
- інші фактори.

Ці фактори можуть зумовити фінансову кризу, якщо відповідні служби підприємств помилково або несвоєчасно реагують на них.

До внутрішніх факторів належать:

- низький рівень кваліфікації керівного персоналу;

- недоліки в організації постачання та здійснення виробничої діяльності;

- недоліки в інвестиційній політиці;
- дефіцит коштів для фінансування;
- низький рівень менеджменту та маркетингу;
- недосконалість виробничої структури та структури управління;
- інші фактори.

В окремих підприємств спостерігаються специфічні причини виникнення фінансової кризи. Фінансова криза буває трьох рівнів:

- фінансовому стану підприємства не загрожує його функціонуванню (за умови переведення його на режим антикризового управління);

- фінансовому стану на підприємстві загрожує його існуванню і потребує негайного здійснення фінансової санації;

- фінансовий стан підприємства знаходиться у кризовому стані, що вимагає його ліквідації.

Установлення рівня фінансової кризи зумовлюється необхідністю прийняття своєчасного та правильного рішення про відновлення платоспроможності підприємства або визнання його банкрутом. Виділяють такі види криз [31]:

- стратегічна;
- криза прибутковості;
- криза ліквідності.

Стратегічна криза виникає в умовах зруйнованого виробничого потенціалу та відсутності довгострокових факторів успіху.

Криза прибутковості виникає в умовах наявності перманентних збитків, що «з'їдають» власний капітал підприємства і призводить до незадовільної структури балансу.

Криза ліквідності виникає у випадку неплатоспроможності підприємства або наявності реальної загрози втрати платоспроможності.

Між різними видами кризи існують тісні зв'язки – стратегічна криза спричиняє кризу прибутковості, яка, у свою чергу, призводить до втрати підприємством ліквідності. Закономірним результатом розвитку симптомів фінансової кризи є надмірна кредиторська заборгованість, неплатоспроможність та банкрутство підприємства

3 НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІАГНОСТИКИ КРИЗОВОГО СТАНУ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

3.1 Діагностика економічної захищеності підприємства

Категорія «економічна захищеність», як і будь-яка інша економічна категорія, знаходячись у відповідний момент часу під впливом різної сили величин структурних властивостей сучасного підприємства і групи диференційованих загроз, що негативно впливають на його економічну діяльність, є обов'язково динамічною категорією.

Це підтверджує необхідність її систематичної діагностики з контрольною функцією перевірки основних результатів підприємства щодо його безпечного функціонування, тобто застосування системи оціночних заходів, спрямованих на визначення величини відхилення зафіксованого поточного рівня функціонального захисту даного суб'єкта господарювання від необхідного в ринкових умовах індивідуального ступеня загального стану економічної захищеності для підтримання у перспективі, в короткостроковій або довгостроковій, нормальної дієздатності. Насамперед, це стосується стратегічно важливих для держави промислових підприємств, проте, для розробки дієвого прикладного механізму діагностики їх економічної захищеності постає додаткова проблема, а саме, першочергового дослідження теоретико-методологічних засад формування основ діагностики, від вектору спрямування яких залежить сама якість процесу діагностування, що дозволяє точно встановити позицію діагностики економічної захищеності в загальній системі комплексної економічної діагностики підприємства, ідентифікувати її основні завдання по відношенню до оцінювання інтегрованого стану економічного захисту відповідного об'єкту дослідження

і за допомогою виокремлення різних видів діагностики прийняти остаточно правильне рішення про поточний стан економічної захищеності досліджуваного підприємства.

Відомо, що діагностика являє собою процес розпізнавання й визначення негативних (кризових) явищ у діяльності підприємства на основі помічених локальних змін, встановлених залежностей, а також особливо помітних явищ поточної підприємницької діяльності [41].

Взагалі питаннями діагностики широкого спрямування в системі оцінювання підприємницької діяльності займалось багато вітчизняних і зарубіжних науковців, насамперед, такі як: А. С. Вартанов, А. Е. Воронкова, О. І. Гадзевич, А. А. Герасимов, О. О. Гетьман, О. К. Добикіна, Н. М. Євдокимова, О. К. Єлісеєва, Т. О. Загорна, С. В. Касьянюк, А. В. Кірієнко, Т. Д. Костенко, Л. А. Костирко, Ю. Г. Лисенко, В. В. Лук'янова, А. Н. Марюта, О. Г. Мельник, О. І. Олексик, Є. О. Підгора, В. С. Рижиков, І. Г. Сокиринська, Ю. З. Толчєєв, В. Н. Цзунов, В. М. Шаповал, Г. О. Швиданенко тощо [42-57]. Кожен з них індивідуально застосовував відповідний механізм або систему діагностики для поточного оцінювання певного економічного явища в загальній системі функціонування підприємства, а саме, запропонувавши різні об'єкти діагностики: банкрутства, фінансово-господарського стану, фінансово-економічної стійкості, економічного (виробничого) потенціалу, конкурентоздатності, ринкової вартості майна, антикризового управління, управління виробничо-економічними системами, фінансово-економічної діяльності підприємства, ризиків та економічної безпеки тощо.

Проте, більшість наукових розвідок цього тематичного спрямування показують, що питанню діагностики саме економічної захищеності на прикладі комерційного підприємства взагалі не приділено певної уваги, так як ця категорія є новоутвореною, а сам процес діагностики цього

економічного явища ще не до кінця розвіданий, тому він ще знаходиться на своєму початковому етапі і вимагає структурованого формування основ діагностики, від якого будуть залежати напрямки діагностики і результат стабілізації стану економічної захищеності досліджуваного суб'єкта господарювання, враховуючи контрольну функцію діагностики.

Економічна захищеність – це економічна категорія, що характеризує відсутність загрози впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовища на економічну діяльність, яка притаманна усім структурно-функціонуючим елементам економічної системи, що займаються фінансово-економічною і виробничою діяльністю.

Цілком зрозуміло, що саме зараз без такої економічної категорії, як «економічна захищеність», не може існувати жодна сучасна економічна система, включаючи всі свої складові елементи, і насамперед такі, як промислові підприємства. Введення нами цієї категорії дає підстави для здійснення детального контролю всеохоплюючого захисту економічної ситуації на суб'єктах господарювання щодо безпеки їх підприємницької діяльності та захисту економічної системи загалом, з якою вони інтегровано взаємодіють вже на рівні держави.

Взагалі комерційні підприємства належать до суб'єктів господарювання найбільш важливої сфери матеріального виробництва, для яких діагностика з позиції фінансово-економічної оцінки, проведеної на поточний момент часу у відповідний відрізок життєвого циклу щодо їх безпечного функціонування, просто необхідна для запобігання вкрай неконтрольованих наслідків господарювання, які можуть зруйнувати у максимально короткі терміни всю промисловість держави.

Враховуючи той факт, що саме промислові підприємства належать до складу такої економічної системи, що охоплює ряд взаємопов'язаних галузей народного господарства, які займаються видобуванням і переробкою

промислової та сільськогосподарської сировини у готову продукцію для подальшого використання її у суспільному виробництві та для особистого користування, що відноситься до задоволення власних, тобто чітко виражених індивідуальних потреб, то категорію «економічна захищеність» однозначно слід віднести до однієї з основних сучасних економічних категорій, яка має знайти своє місце в наукових дослідженнях з метою усестороннього обґрунтування розуміння її сутності і виділення вже за допомогою неї меж і структури інтегрованого захисту вітчизняних промислових підприємств з точки зору профілюючих його економічних позицій: стану інноваційного розвитку, стану фінансово-кредитної діяльності і виокремленої інвестиційної діяльності, без відповідного абстрагування наголосу, наприклад, на кадрову безпеку (безпеку персоналу), силову, правову, інформаційну безпеку суб'єкта господарювання.

Хоча всі ці наведені види безпек підприємства у більшості випадках насамперед опосередковано, ніж прямим чином, проте все ж таки будуть мати вплив, хоча і не основний, а другорядний на оцінювання величини економічної захищеності виробничо-господарської структури, яку без сумніву слід розглядати паралельно з економічною безпекою підприємства.

Таким чином, діагностика економічної захищеності на прикладі комерційного підприємства – новий різновид діагностики, в зв'язку з нововведеною економічною категорією, що є похідним і, своєю чергою, вже повноправним складовим елементом діагностики економічної безпеки суб'єкта господарювання. Виявимо її позицію в комплексній системі економічної діагностики підприємства (рис. 3.1).

Так як економічна захищеність є величиною інтегрованою і відповідно залежить від значної кількості вузлових точок контролю різних сфер економічного захисту, то і сам процес діагностики потребує виваженого до нього підходу.

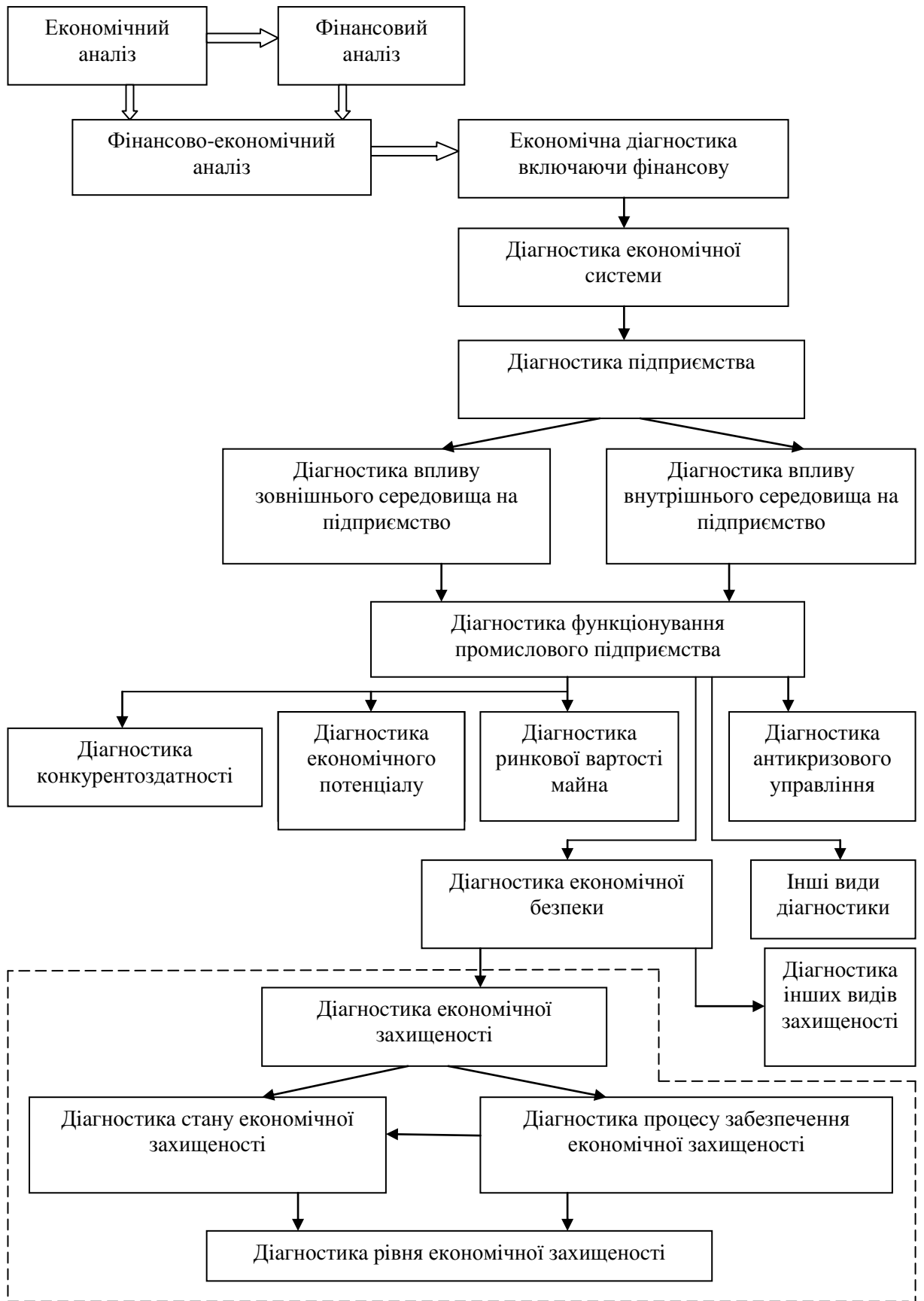

Рисунок 3.1 – Схема виявлення позиції діагностики економічної захищеності підприємства в системі комплексної економічної діагностики

Вважається, що підвищення апаратної і функціональної складності будь-якої системи вимагає використання нових підходів до розробки і застосування їх діагностичного забезпечення, де у багатьох випадках достовірність діагностики завжди прямо пропорційна кількості контрольних точок або функціональному (алгоритмічному) доступу до тих чи інших структурно-функціональних елементів, через які вона і досягається [58, с. 92-93]. До того ж функціональний аспект діагностики згідно з [51, с. 57], [52, с. 215] забезпечує зворотній зв'язок з об'єктом управління саме через здійснення контрольних-діагностичних процедур.

Якщо всі діагностичні процедури утворюють одну комплексну систему діагностики, то під цією системою діагностування розуміють єдність концепції, підходів, принципів, механізмів, технологій та конкретних алгоритмів постійного простежування цільових точок контролю окремої соціально-економічної підсистеми підприємства [59].

У свій час Анохін С.М. запропонував за допомогою дисперсійних відхилень і регресійного аналізу кожного вибраного економічного показника методику моделювання та оцінювання основного індикатора економічної захищеності підприємства – це економічної стійкості, з метою виявлення допустимих меж при плануванні напрямків збереження економічної стійкості та аналізу основних факторів ризику, що на неї впливають [60]. Проте, поряд з цим ніколи не існувало у вітчизняній і зарубіжній практиці єдиної методики діагностики навіть економічної стійкості підприємства, так як більшість науковців притримувались різних думок щодо визначення терміну стійкості, не говорячи вже про її галузеву приналежність, та відсутністю на той момент встановлення взаємозв'язку стійкості з категорією «економічна захищеність» господарюючого суб'єкта.

Необхідність у діагностиці категорії «економічна захищеність» для підприємства постає тоді, коли гостро виникає у нього ключова мета, яка полягає у встановленні кількісної та якісної характеристики стану

економічного захисту на фіксований момент часу свого функціонування, так як відомо, що і стан економічної безпеки [61, с.10], і стан економічної захищеності підприємства (без врахування всіх функціональних складових економічної безпеки) носять динамічний характер, який постійно змінюється в залежності від протидії різноманітним загрозам. Проте, на думку М. М. Зацеркляного і О. Ф. Мельникова поняття економічної безпеки і, відповідно, похідного елементу – економічної захищеності «не варто зв'язувати зі змінами діючого законодавства, ринкової кон'юнктури, прорахунками в аналізі економічних ризиків, оскільки вони за своєю суттю не є загрозами, а належать до поняття середовища, в якому функціонує дане підприємство» [61, с.16].

Легше діагностувати той стан економічного явища підприємства, який характеризується «саморегульованою системою факторів виробничого, фінансового та соціального характеру, що здатний незалежно від зовнішніх впливів і внутрішнього стану господарюючого суб'єкта, за рахунок взаємної оптимізації внутрішньої структури і внутрішніх зв'язків, забезпечувати стійку фінансову та виробничо-технологічну активність з метою задоволення суспільних і соціальних потреб як колективу даного підприємства, так і суспільства в цілому» [62, с. 157-159], [63, с. 68-80].

Саме це придатне для економічної стійкості підприємства. Тому, стійкість, на відміну від інтегрованої категорії «економічна захищеність», продіагностувати можна суто класичними методами фінансово-економічного оцінювання та аналізу за допомогою ряду основних фінансових коефіцієнтів та звичайного порівняння їх величин з нормативними значеннями. Що стосується економічної захищеності, то цих методів для її діагностики недостатньо, так як вона не володіє цілісною саморегульованою системою захисних факторів, оскільки попадає під неоднозначний вплив всієї сукупності різноманітних загроз і у більшості випадках не тільки з боку внутрішнього середовища, де індикатором протидії загроз і являється

економічна стійкість, яку досить легко можна оцінити, а й, насамперед, з боку зовнішнього середовища, вплив якого не завжди вчасно і точно піддається діагностиці стосовно виявленню і контролю дестабілізуючих факторів за рахунок відсутності досконалої методики вчасного діагностування. До того ж проблема діагностики економічної захищеності підприємства полягає у тому, що ці загрози з різною силою піддаються усуненню або по можливості хоча би частковій нейтралізації, так як вони спонтанно і доволі хаотично «бомбардують» фінансово-економічний стан підприємства в умовах ринку, або важко фіксуються вже у стадії підозри і виявлення економічних злочинів підприємства. Тому методика діагностики стану економічної захищеності потребує кардинально нового підходу в межах розробки інноваційного механізму діагностики у більш вузькому спрямуванні самої мети економічного діагностування по відношенню до конкретного виду економічного захисту.

Загалом механізм діагностики економічної захищеності сучасного підприємства має бути побудований таким чином, щоб ще на ранніх стадіях внаслідок систематичної перевірки за цілеспрямовано введеними функціональними складовими економічного захисту підприємства можна було би виявити (ідентифікувати) і якомога швидше ліквідувати негативний вплив різних видів деструктивних факторів та, на думку таких науковців як Донець Л.І. і Ващенко Н.В. [64, с. 52], ужити необхідних заходів щодо запобігання їхньому шкідливому впливу і нанесенню економічного збитку підприємству.

В зв'язку з тим, як показують дослідження, загалом діагностика може виконувати три основні функції, а саме оціночну, діагностичну і пошукову [51, с. 52-58], [52, с. 203-218], тому і необхідність діагностики економічної захищеності підприємства полягає у таких моментах:

– розпізнавання (оцінювання) стану економічної захищеності (незахищеності) суб'єкта господарювання на основі оціночних факторів та

введених критеріїв захисту у складі процесу забезпечення економічної захищеності підприємства або відокремлено;

- виявлення тенденцій можливих змін стану економічної захищеності на основі діагностованого рівня економічної захищеності;

- формування системи заходів щодо відновлення стану економічної захищеності в системі управління проблемним підприємством.

Отож, необхідність діагностики економічної захищеності насамперед полягає у вирішенні таких основних завдань діагностики всеохоплюючого економічного захисту підприємства, які згруповані у схемі (рис. 3.2).

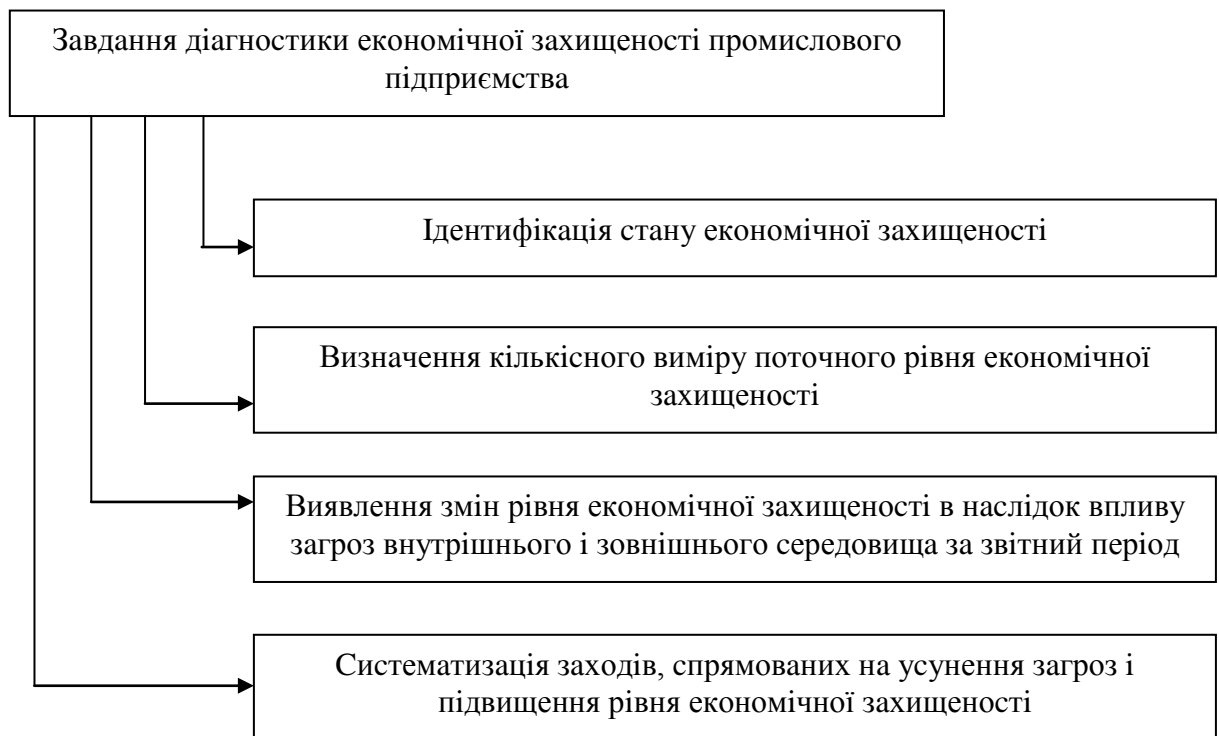

Рисунок 3.2 – Основні завдання діагностики економічної захищеності підприємства

Таким чином, категорія «економічна захищеність» тісно кореспондується з необхідністю її діагностування, і насамперед в структурі фінансово-економічного аналізу господарської діяльності сучасного підприємства в системі загальної економічної діагностики. Це дозволяє

запропонувати таке визначення: діагностика економічної захищеності підприємства – це розроблений механізм оцінювання і виявлення негативних явищ на поточний момент часу в діяльності підприємства, що виробляє промислову продукцію, внаслідок або відхилення фінансово-економічних параметрів від нормативних значень за основними видами його підприємницької діяльності, що викликають у подальшому економічний збиток, або фіксація за допомогою використаних методів контролю ідентифікованих економічних злочинів, які цілеспрямовано руйнують інтегровану економічну безпеку підприємства і держави.

Так як предметом діагностики може бути як якісна ідентифікація стану об'єкту управління, так і його кількісна характеристика [51, с. 55], то при деталізованій діагностиці економічної захищеності підприємства рекомендується теж класифікувати її на такі види як: якісна діагностика економічної захищеності і кількісна діагностика економічної захищеності підприємства (рис. 3.3).

Цей поділ на зазначені види діагностики дозволяє підійти до процесу діагностування економічної захищеності, по-перше, строго поелементно за окремими «гілками» діагностики, а, по-друге, з ідентифікованим їх взаємозв'язком на останньому етапі прийняття рішення про поточний стан економічного захисту підприємства, що робить діагностику більш точною щодо оцінювання стану економічної захищеності насамперед для стратегічно важливого для держави суб'єкта господарювання.

Таким чином, слід вважати, що для досягнення відповідного стану економічної захищеності підприємства потрібний цільовий характер діагностики даного економічного явища з першочерговою розробкою теоретико-методологічних засад формування основ діагностики економічного захисту.

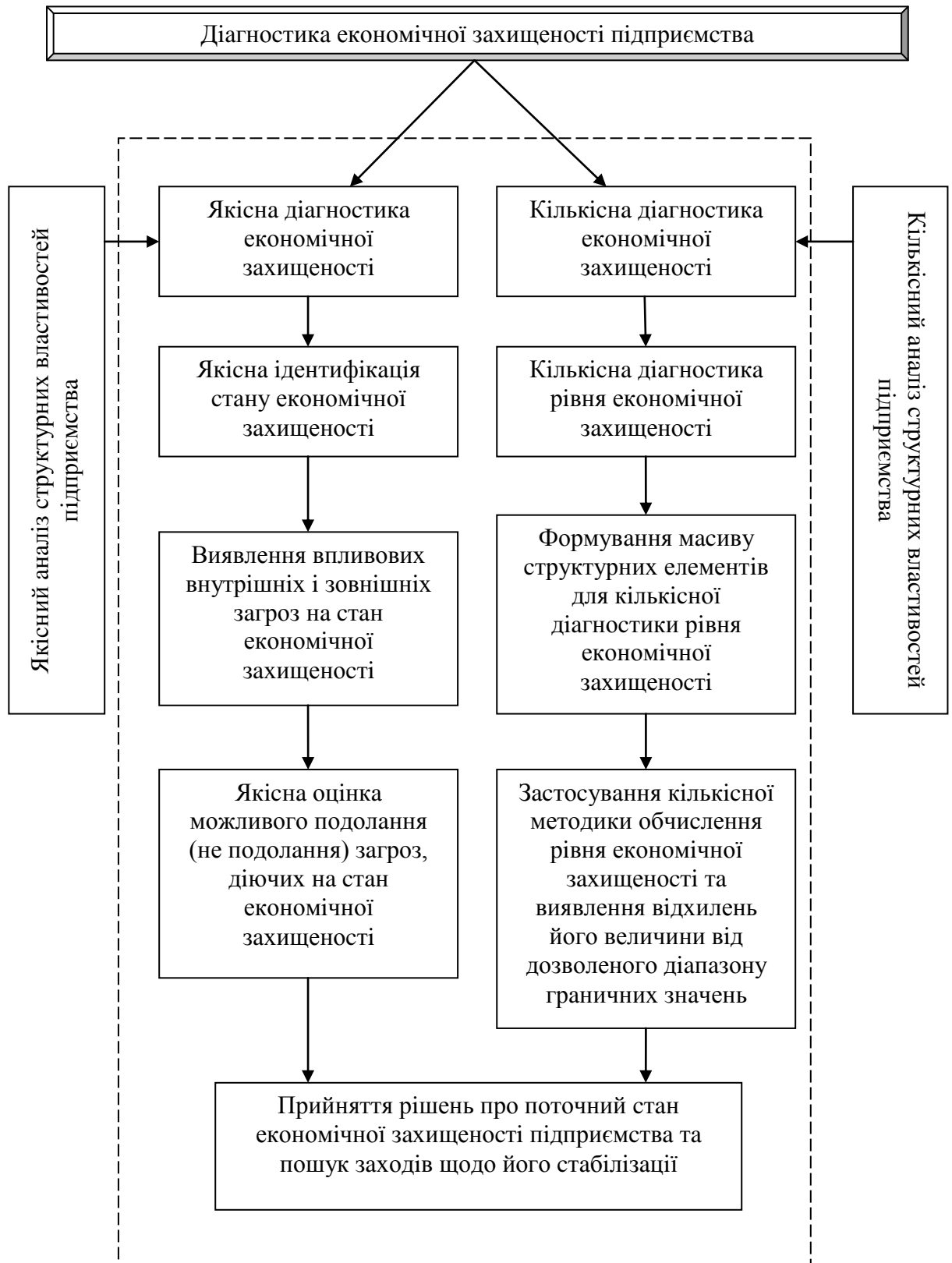

Рисунок 3.3 – Види діагностики економічної захищеності з поелементною структурою та їх взаємозв'язок на етапі прийняття рішення про поточний стан економічного захисту підприємства

Цей процес діагностування має базуватись на всьому системно-комплексному підході щодо оцінювання відповідного ступеню збереження захисних функцій підприємства. Він має проявитись у розробці такої методології управління економічною захищеністю підприємства, яка у будь-якому випадку, інтегруючись з системою національного захисту економіки на рівні державних органів, забезпечить вітчизняному промислового підприємству безпечне функціонування.

3.2 Формування системи показників-індикаторів кризового стану та загрози банкрутства підприємства

Якість діагностики ризику банкрутства залежить від набору оціночних показників, що використовуються для отримання експертного висновку. Ось чому багато вітчизняних та зарубіжних дослідників працюють над розробкою переліку таких показників та підтвердження їх доцільності [65-68].

Оскільки єдиного переліку прийнятих показників кризи та ризику банкрутства досі немає, дослідники та практикуючі теоретики виконують це завдання індивідуально.

Найбільш широко застосовується метод коефіцієнтів. У процесі дослідження використовуються різні коефіцієнти. Різні відносні показники обчислюються шляхом порівняння певних абсолютних показників економічної та фінансової діяльності підприємств. Інформація про ці показники міститься у різних видах фінансових звітів.

Встановлення системи кризового стану та системи індикаторів загрози банкрутства має базуватися на таких «принципах [66]:

– адекватність системи показників завданням діагностичного дослідження, тобто можливість за їх допомогою забезпечити виявлення й

оцінку глибини розвитку кризи та її окремих фаз, здійснення діагностики наявності передумов для її поглиблення або послаблення (переборення);

- наявність інформаційного забезпечення для розрахунку значення показників, проведення динамічного та порівняльного аналізу;

- можливість чіткого визначення алгоритмів розрахунку показників-індикаторів кризи, що забезпечує тотожність їх економічного розуміння та тлумачення при використанні різними фахівцями-експертами;

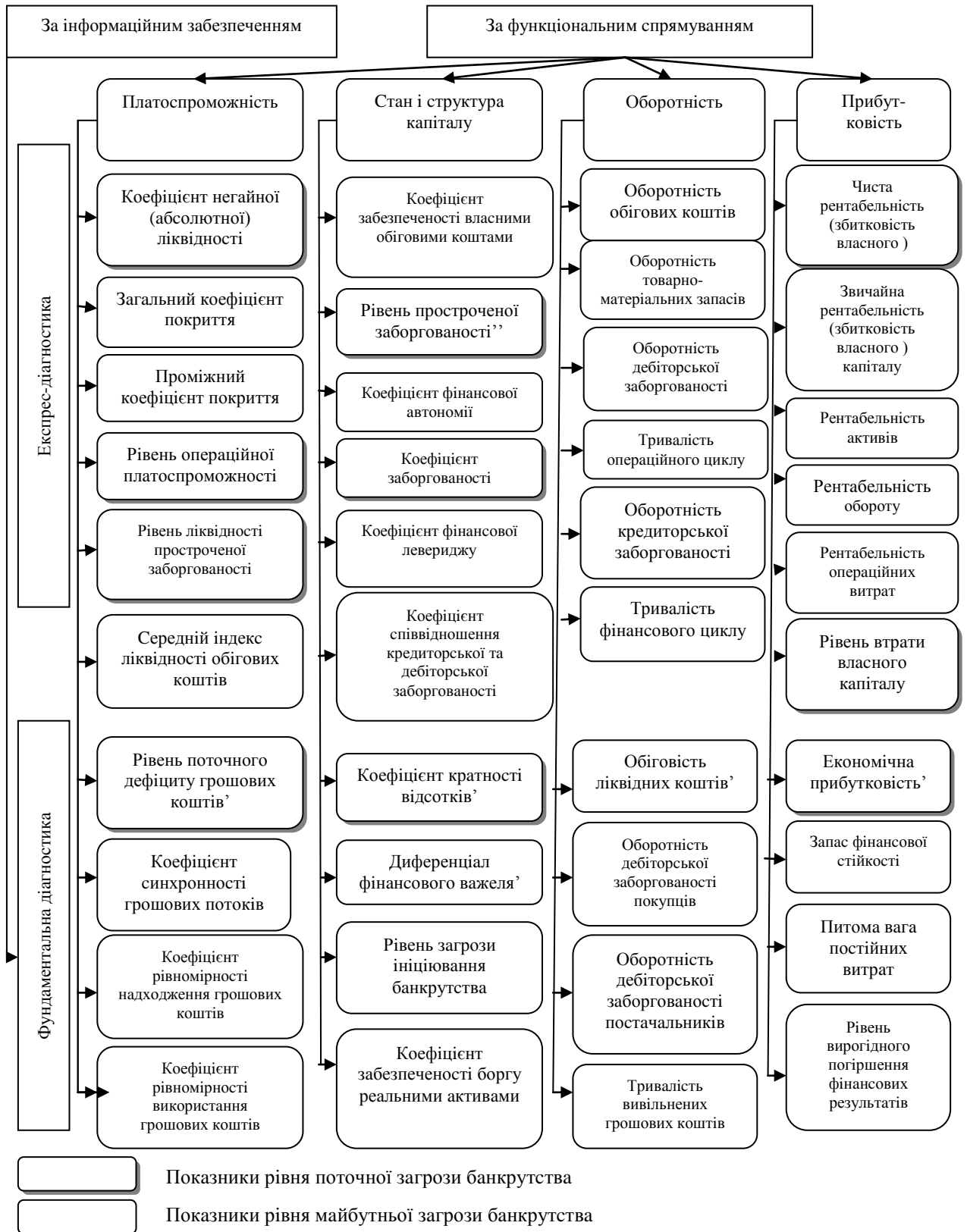
- можливість накопичення статистичної бази стосовно рівня та динаміки зміни показників, що з часом стане інформаційною передумовою розробки спеціальних критеріальних моделей (рейтингових систем) діагностики кризи та загрози банкрутства;

- охоплення показниками усіх найважливіших напрямів (сфер) оцінки фінансового стану підприємств, в яких можуть знаходити віддзеркалення кризові явища, що притаманні їх діяльності, або передумови для їх появи;

- оптимальна чисельність показників з кожного напрямку дослідження, виключення зі складу системи показників, що дублюють один одного (тобто за цими показниками можна отримати тотожний за економічним змістом аналітичний висновок);

- можливість чіткого та однозначного визначення негативного значення (критеріальної межі) або негативної динаміки (напрямку зміни), які можуть використовуватись як база для ідентифікації кризового стану або передумов для його появи в майбутньому».

З урахуванням зазначених принципів, у атестаційній роботі представлена декомпозиція системи показників-індикаторів кризового стану та загрози банкрутства за такими класифікаційними ознаками, як інформаційне забезпечення розрахунку, функціональне спрямування, призначення (сфера застосування), що наведено на рис. 3.4.

‘ Можуть використовуватися і для експрес-діагностики

’ в перебігу експрес-діагностики потребують використання інформації форми 2 «Звіт про фінансові результати» (при її відсутності-розраховуються при проведенні фундаментальної діагностики)

Рисунок 3.4 – Система показників-індикаторів кризового стану та загрози банкрутства підприємства за функціональним спрямуванням

На основі інформаційного забезпечення розрахунку показників можна виділити показники експрес- та фундаментальної діагностики.

Експрес-діагностика включає оцінки, розраховані на основі затверджених форм фінансової звітності. Ці показники можуть бути швидко обчислені будь-якими сторонніми агентами (державними установами, кредиторами, діловими партнерами тощо).

Фундаментальна діагностика проводиться власними експертами компанії або за згодою відповідних експертів. Тому для розрахунку основних діагностичних показників необхідно надати більш складну інформацію у вигляді матеріалів управлінського обліку та спеціальних результатів опитування.

Залежно від типу використовуваного звіту, можна виділити такі підсистеми аналізу:

- показники, що розраховуються щоквартально та щорічно на основі лише фінансової звітності;
- показники, чиї розрахунки базуються на загальному використанні форм фінансових та статистичних звітів, які містять інформацію про прострочену кредиторську заборгованість підприємства;
- показники, що розраховуються на основі податкових звітів; на відміну від двох попередніх підсистем, ці показники розраховуються на основі матеріалів податкового обліку та передбачають використання конкретних показників. Конкретні показники та методи розрахунку визначаються відповідними нормативними керівними матеріалами [17, 18].

За функціональним спрямування, показники кризи можна згрупувати за чотирма напрямками [66-68]:

- стан ліквідності,
- структура капіталу,
- оборотність,
- рентабельність.

Показники в межах кожної групи є достатньо різноманітним. Крім того, в різних дослідженнях пропонуються різні назви одного показника (за однакового алгоритму) та різні алгоритми розрахунку (за однакової назви).

За сферою застосування показники поділяють на показники поточної і майбутньої загрози банкрутства.

Визначення показників поточної загрози банкрутства дозволяє оцінити загрозу порушення передбачених законодавством термінів виконання фінансових зобов'язань (задоволення претензій кредиторів) за рахунок власних у підприємства високоліквідних активів або наявність передумов для ініціювання судових процедур (з боку кредиторів – наявність заборгованості, термін сплати якої минув, з боку самого підприємства – поточна збитковість та часткова втрата власного капіталу).

До показників цієї групи відносять показники, які мають критичне значення (або еталонний мінімум). Якщо рівень цих показників нижчий критичного (або еталонного) – поточний стан підприємства діагностується як неблагонадійний, а рівень поточної загрози банкрутства – високий.

Оцінити майбутні рівні ризику банкрутства можна, вивчивши динаміку структури капіталу, показників оборотності та прибутковості протягом декількох періодів. Тривала тенденція до зниження цих показників свідчить про те, що загроза корпоративного банкрутства зростає і може бути реалізована в майбутньому. Порівнюючи абсолютне значення показника із середнім показником для галузі, можна визначити, наскільки швидко може виникнути «загроза банкрутства».

Фінансові аналітики, менеджери та експерти з кризових ситуацій розробляють практичні наукові методи діагностики кризи та ризику банкрутства, коли це необхідно.

У роботі запропоновано підхід до діагностики кризи та загрози корпоративного банкрутства, що наведено на рис. 3.5.

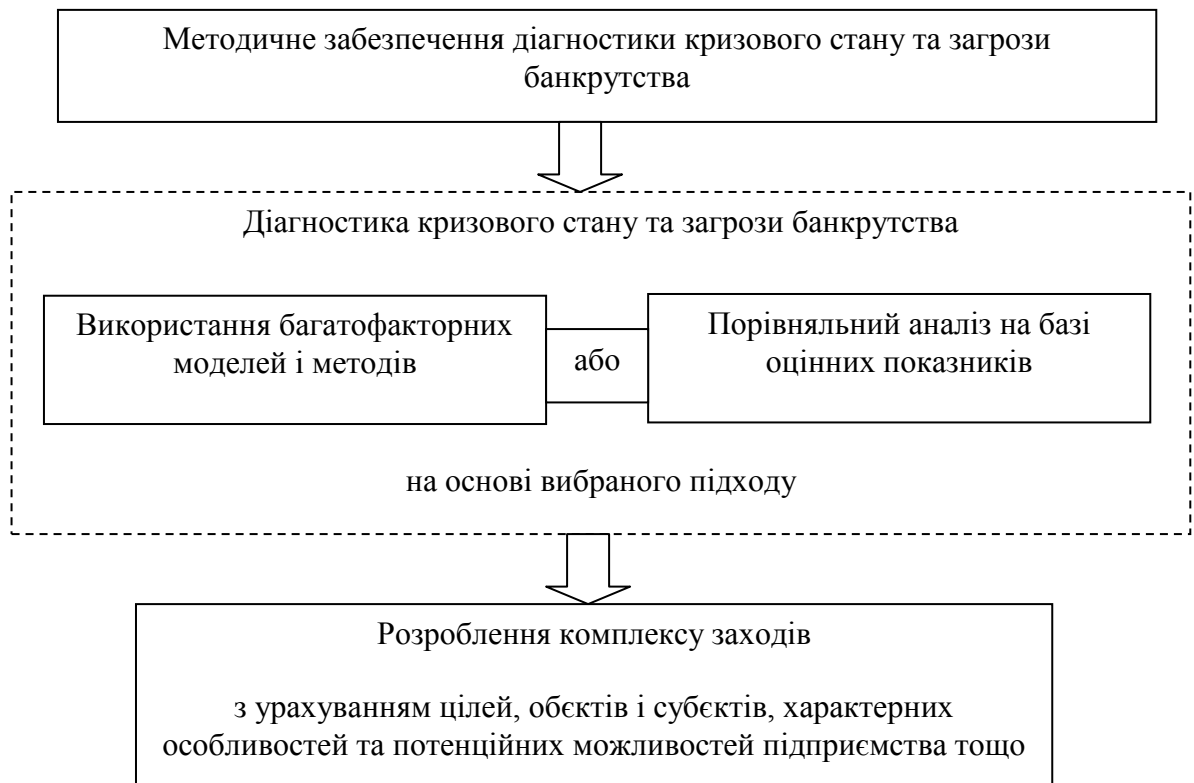

Рисунок 3.5 – Алгоритм діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства

На практиці виділяють базові (загальновідомі) та авторські (комерційні) методики [69].

Базові (загальновідомі) підходи досить широко висвітлюються у фаховій літературі, використовуються в науково-дослідній роботі, інші – є комерційною таємницею розробників або власників цих методик.

Залежно від напрямку дослідження (функціонального спрямування оцінних показників) методичні підходи до проведення діагностики можуть бути орієнтовані на дослідження таких сфер діяльності підприємства [69, 70]:

- фінансово-майновий стан;
- результати господарської діяльності підприємств за основними видами (операційної, фінансової, інвестиційної);
- організація управління підприємством;
- ресурсний потенціал підприємств;

– комбінований підхід (збалансована система діагностичних показників за різними аспектами діяльності підприємства).

Так, наприклад, ресурсна, клієнтська, фінансова, менеджерська складові). Найбільш ефективним і доцільним є комбінований підхід, який дає можливість узагальнити вплив як усіх складових, так і кожної зокрема на виникнення та перебіг кризових явищ. Використання лише фінансових показників за звітністю підприємства характеризує лише поточний стан на певну дату і не дає змоги виокремити основні чинники, які його спричинили. Більш доцільним є сумісне використання економічних і фінансових показників навіть у разі експрес-діагностики.

Вибір методів та моделей діагностики кризового стану підприємств повинен ґрунтуватися на цілях і суб'єктах, об'єктах аналізу, особливостях діяльності та потенційних можливостях підприємства до уникнення (зниження ризику настання) кризової ситуації.

3.3 Діагностика загрози банкрутства на прикладі ТОВ «Техсистем»

Поточною неплатоспроможністю може характеризуватися фінансовий стан будь-якого підприємства, якщо на конкретний момент через випадковий збіг обставин тимчасово суми наявних у нього коштів і високоліквідних активів недостатньо для погашення поточного боргу, що відповідає законодавчому визначенню як неможливість суб'єкта підприємницької діяльності виконати грошові зобов'язання перед кредиторами після настання встановленого строку їх сплати, у тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше, як через відновлення платоспроможності.

Економічним показником ознак поточної неплатоспроможності ($\Pi_{\text{пот}}$) при наявності простроченої кредиторської заборгованості є різниця між сумою наявних у підприємства коштів, їх еквівалентів і інших високоліквідних активів і його поточних зобов'язань, що визначається за формулою [33]:

$$\Pi_{\text{ном}} = A_{1030} + A_{1035} + A_{1160} + A_{1165} - \Pi_{1695}, \quad (3.1)$$

де A_{1030} , A_{1035} , A_{1160} , A_{1165} , Π_{1695} – тут і у наступних формулах посилання на відповідні рядки активу і пасиву балансу.

Негативний результат алгебраїчної суми зазначених статей балансу свідчить про поточну неплатоспроможність суб'єкта підприємницької діяльності.

Фінансовий стан підприємства, у якого на початку і наприкінці звітного кварталу спостерігаються ознаки поточної неплатоспроможності, відповідає законодавчому визначенню боржника, що не здатний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати.

Ознаки критичної неплатоспроможності, які відповідають фінансовому стану потенційного банкрутства, присутні, якщо на початку і наприкінці звітного кварталу, що передував поданню заяви про відкриття справи про банкрутство, мають місце ознаки поточної неплатоспроможності, а коефіцієнт покриття ($K_{\text{п}}$) і коефіцієнт забезпечення власними коштами ($K_{\text{з}}$) наприкінці звітного кварталу менше їх нормативних значень – відповідно 1,5 і 1,0.

Коефіцієнт покриття характеризує достатність оборотних коштів підприємства для погашення своїх боргів і визначається як відношення суми

оборотних коштів до загальної суми поточних зобов'язань по кредитах банку, інших позикових коштів і розрахунків із кредиторами.

Коефіцієнт покриття розраховується за формулою [33]:

$$K_n = \frac{A_{1195}}{\Pi_{1695}}. \quad (3.2)$$

Коефіцієнт забезпечення власними коштами характеризує наявність оборотних коштів у підприємства, необхідних для його фінансової стабільності, і визначається як відношення різниці між обсягами джерел власних і прирівняних до них коштів і фактичною вартістю основних коштів і інших необоротними активами до вартості наявних у підприємства оборотних активів (виробничих запасів, незавершеного виробництва, готовій продукції, коштів, дебіторської заборгованості і інших оборотних активів).

Коефіцієнт забезпечення власними коштами розраховується за формулою [33]:

$$K_3 = \frac{A_{1495} - A_{1095}}{\Pi_{1165}}. \quad (3.3)$$

Якщо наприкінці звітного кварталу хоча б один із зазначених коефіцієнтів (K_n або K_3) перевищує своє нормативне значення або протягом звітного кварталу спостерігається їх ріст, перевага повинна надаватися несудовим заходам відновлення платоспроможності боржника або його санації в процесі проведення справи про банкрутство.

Якщо протягом строку, передбаченого планом санації боржника, забезпечується позитивний показник поточної платоспроможності і перевищення нормативного значення коефіцієнта покриття ($K_n > 1,5$) при

наявності тенденції росту рентабельності, платоспроможність боржника можна вважати відновленою (відсутні ознаки потенційного банкрутства).

Якщо за підсумками року коефіцієнт покриття менше одиниці і підприємство не одержало прибутки, такий його фінансовий стан характеризується ознаками надкритичної неплатоспроможності, коли задоволення визнаних судом вимог кредиторів можливо не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури.

Наявність ознак надкритичної неплатоспроможності (за підсумками року $K_{\text{п}} < 1$ при відсутності прибутку) відповідає фінансовому стану боржника, коли він відповідно до Закону зобов'язаний звернутися в місячний строк в арбітражний суд із заявою про відкриття справи про банкрутство, тобто коли задоволення вимог одного або декількох кредиторів унеможливить виконання його грошових зобов'язань у повному обсязі перед іншими кредиторами.

Якщо на початку звітного періоду, що передував поданню заяви до арбітражного суду про порушення справи про банкрутство, не було ознак надкритичної неплатоспроможності, тобто фактичний коефіцієнт покриття перевищував одиницю при нульовій або позитивній рентабельності, це може свідчити про наявність ознак фіктивного банкрутства.

Економічними ознаками, які свідчать про доведення до банкрутства, може вважатися такий фінансовий стан боржника, якщо підприємство не мало ознак надкритичної неплатоспроможності напередодні виконання угод, укладених з корисливих мотивів або здійснення інших дій, які відповідно статті 156⁴ Кримінального кодексу України кваліфікуються навмисними і привели до стійкої фінансової нездатності суб'єкта підприємницької діяльності.

Якщо на окремих стадіях проведення справи про банкрутство буде встановлено, що боржник подав недостовірні відомості про своє майно в

бухгалтерському балансі або в інших документах, які свідчать про його фінансовий і майновий стан, що фактично характеризується ознаками надкритичної неплатоспроможності, у таких випадках можуть мати місце ознаки утаювання банкрутства.

Щоб вчасно визначити тенденції формування незадовільної структури балансу у прибуткового суб'єкта підприємницької діяльності і вжити попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання банкрутства, здійснюється систематичний експрес-аналіз фінансового стану підприємства (фінансовий моніторинг) за допомогою коефіцієнта Бівера (K_B), що розраховується за формулою [33, 39]:

$$K_B = \frac{\Phi 2_{2350} + \Phi 2_{2515}}{П 2_{1595} + П 3_{1695}}, \quad (3.4)$$

де $\Phi 2_{2350}$, $\Phi 2_{2515}$ – відповідно чистий прибуток і амортизація, наведені в рядках 2350 і 2515 форми № 2 «Звіт про фінансові результати»;

$П 2_{1595}$, $П 3_{1695}$ – відповідно довгострокові і поточні зобов'язання (підсумки розділів 2 і 3), наведені в рядках 1595 і 1695 форми № 1 «Баланс».

Ознакою формування незадовільної структури балансу є такий фінансовий стан підприємства, при якому протягом тривалого часу (1,5-2 роки) коефіцієнт Бівера не перевищує 0,2, що свідчить про небажане скорочення частини прибутку, що направляється на розвиток виробництва. Така тенденція в остаточному підсумку приводить до незадовільної структури балансу, коли підприємство починає працювати в борг і його коефіцієнт забезпечення власними коштами стає менше 0,1.

Систематизуючи вищесказане, етапи запропонованої методики діагностики загрози банкрутства підприємства наведена у табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Методика діагностики загрози банкрутства підприємства

Етап (підетап) методики	Позначення	Розрахункова формула	Умова	Діагноз (оцінка стану підприємства)
1. Оцінка поточної неплатоспроможності	$\Pi_{\text{пот}}$	$\Pi_{\text{пот}} = A_{1030} + A_{1035} + A_{1160} + A_{1165} - \Pi_{1695}$	<0	Стан поточної неплатоспроможності підприємства. Привласнюється статус «боржник»
2. Оцінка критичної неплатоспроможності	$\Pi_{\text{кр}}$		Якщо на кінець звітного кварталу $K_n < 1,5$ і $K_o < 1,0$ і Якщо на початок і кінець звітного кварталу $\Pi_{\text{пот}} < 0$	Стан критичної неплатоспроможності підприємства
- коефіцієнт покриття	K_n	$K_n = \frac{A_{1195}}{\Pi_{1695}}$		
- коефіцієнт забезпечення власними коштами	K_o	$K_o = \frac{A_{1495} - A_{1095}}{\Pi_{1165}}$		
3. Оцінка надкритичної неплатоспроможності (за підсумками року)	$\Pi_{\text{надкр}}$		На кінець року $K_n < 1$ і прибуток=0	Стан надкритичної неплатоспроможності підприємства
4. Розрахунок коефіцієнта Бівера	K_B	$K_B = \frac{\Phi_{22350} + \Phi_{22515}}{\Pi_{21595} + \Pi_{31695}}$	Протягом 1,5-2 років $\leq 0,2$	Ознака формування незадовільної структури балансу. Відбувається небажане скорочення частини прибутку, що направляється на розвиток виробництва

Джерелами інформації для проведення розрахунків економічних показників і виявлення ознак неплатоспроможності або банкрутства є вибіркові показники з документів фінансової звітності підприємства.

Для діагностики загрози банкрутства ТОВ «Техсистем» використана наступна інформація: довгострокові фінансові інвестиції, які враховуються по методу участі в капіталі інших підприємств – 0 тис. грн.; інші фінансові інвестиції – 0 тис. грн.; поточні фінансові інвестиції – 0 тис. грн.; кошти і їх

еквіваленти – 7503,2 тис. грн.; підсумок по розділу IV пасиву: на початок року – 5405 тис. грн.; на кінець року – 9180 тис. грн.; підсумок розділу II активу – 41157,8 тис. грн.; підсумок по розділу I пасиву — 102607,3 тис. грн.; підсумок по розділу I активу – 67276,8 тис. грн.; прибуток на кінець року – 406,3 тис. грн.; сума чистого прибутку: на початок року – 349,5 тис. грн., на кінець року – 406,3 тис. грн.; сума амортизаційних відрахувань: на початок року – 3733,4 тис. грн., на кінець року – 3604,9 тис. грн.; підсумок по розділу III пасиву: на початок року – 150 тис. грн., на кінець року – 150 тис. грн.

Відповідно до запропонованої методики, на першій стадії оцінки ймовірності банкрутства підприємства визначається показник поточної неплатоспроможності за формулою (3.1):

$$P_{\text{ПОТ}} = 0 + 0 + 0 + 7503,2 - 5405 = 2098,2.$$

Показник поточної неплатоспроможності більше нуля, отже, підприємство перебуває в платоспроможному стані.

У зв'язку із цим відсутня необхідність в оцінці критичної і надкритичної неплатоспроможності. Незважаючи на це для підтвердження рівня платоспроможності підприємства розраховані коефіцієнти покриття і забезпечення власними коштами по формулах (3.2) і (3.3) відповідно на кінець року:

$$K_n = \frac{41157,8}{5405} = 7,61;$$

$$K_3 = \frac{102607,3 - 67276,8}{7503,2} = 4,7.$$

Результати розрахунків свідчать про те, що коефіцієнт покриття більше 1,5 і коефіцієнт забезпечення власними коштами більше 1,0. Зазначені показники перевищують нормативне значення, що є позитивним моментом у діяльності підприємства.

Щоб вчасно визначити тенденції формування незадовільної структури балансу у досліджуваного підприємства і вжити попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання банкрутства, розрахований коефіцієнт Бівера (K_B) за формулою (3.4) на початок і кінець поточного року:

$$\text{на початок року} \quad K_B = \frac{349,5 + 3733,4}{150 + 5405} = \frac{4082,9}{5555} = 0,73,$$

$$\text{на кінець року} \quad K_B = \frac{406,3 + 3604,9}{150 + 9180} = \frac{4011,2}{9330} = 0,43.$$

З наведених розрахунків можна зробити висновок про те, що позитивним моментом є перевищення фактичного значення коефіцієнта Бівера над нормативним. Разом з тим, негативним фактором є зниження фактичного значення даного коефіцієнта в динаміці, тобто на кінець року в порівнянні з початком року на 41 %.

Стрімке зниження даного коефіцієнта повинне стати певним знаком для керівництва з погляду перегляду фінансової політики, руху грошових потоків, формування і використання грошових ресурсів на підприємстві.

Рішення даного завдання носить систематичний характер. Це підтверджується необхідністю регулярного проведення експрес-оцінки ймовірності банкрутства підприємства, тому що метою такого фінансового моніторингу є розробка запобіжних заходів, спрямованих на запобігання банкрутства.

Можливість використання різних методів діагностики банкрутства дозволяє отримати комплекс принципово нових даних щодо управління об'єкта, що діагностується, і зробити відповідні висновки щодо його стратегічного розвитку. Практичне використання науково-обґрунтованих підходів до проведення діагностики є одним із головних резервів попередження та запобігання банкрутства в системі забезпечення економічної безпеки підприємства.

ВИСНОВКИ

У першому розділі роботи розглянуто теоретичні основи діагностики кризового стану та загрози банкрутства в системі економічної безпеки підприємства.

Розкрито сутність економічної безпеки підприємства в умовах трансформаційної економіки.

Економічна безпека підприємства – це такий стан господарюючого суб'єкта, при якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів, домагається запобігати, послабити і захистити від існуючих загроз чи інших непередбачених обставин і в цілому забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції і господарського ризику

Мета системи безпеки – своєчасне виявлення і попередження як зовнішніх, так і внутрішніх небезпек і загроз, забезпечення захищеності підприємства та досягнення їм цілей бізнесу.

Досягнення поставленої мети можливо на основі вирішення комплексу завдань:

- виявлення реальних та прогнозування потенційних небезпек і загроз;
- пошук способів їх попередження, послаблення або ліквідація наслідків їх впливу;
- пошук сил і ресурсів, необхідних для забезпечення безпеки підприємства;
- організація взаємодії з правоохоронними і контрольними органами для попередження та припинення правопорушень, направлених проти інтересів підприємства;
- формування власної адекватної загрозам служби безпеки підприємства та інші.

Проаналізовано теоретичне забезпечення діагностики як превентивний захід запобігання банкрутства підприємства.

Результати проведеного наукового пошуку дозволили виділити основні концептуальні підходи до економічної діагностики, а саме: консультаційна, фінансово-аналітична, дослідницька, управлінська, інформаційна, антикризова, що наведено графічно.

У даному дослідженні пропонується під діагностикою банкрутства підприємства розуміти ідентифікацію стану суб'єкта господарювання на основі аналізу і синтезу статистичної інформації з метою вчасного виявлення вад та переваг його розвитку, визначення проблемних сфер його діяльності і розроблення превентивних заходів щодо поліпшення такого стану на певному етапі у визначений проміжок часу.

Метою діагностики банкрутства є надання необхідних знань для прийняття рішення суб'єкта управління про використання різноманітного методологічного апарату та інструментарію для визначення стану об'єкта управління у невизначеному середовищі функціонування та розроблення комплексу заходів, спрямованих на поліпшення цього стану.

Для досягнення цілей підприємства з виходу його з кризи необхідно приймати оперативні і стратегічні заходи, що представлено графічно.

Проаналізовано методичне забезпечення діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства.

Методичне забезпечення діагностики кризового стану та загрози банкрутства характеризується великою різноманітністю підходів та інструментів її проведення.

Наявність різноманітних методик діагностики кризових явищ підприємства обумовлює доцільність їх системної класифікації, яка дозволяє об'єднати різноманітні методичні підходи в окремі групи, визначити спільні проблеми та недоліки, що притаманні окремим розробкам.

Графічно представлена характеристика методичного забезпечення діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства

Можливість використання різних методів діагностики дозволяє отримати комплекс принципово нових даних щодо управління об'єктами, що діагностуються, і зробити відповідні висновки щодо його стратегічного розвитку.

У другому розділі роботи проаналізовано діяльність та напрями організації економічної безпеки ТОВ «Техсистем».

ТОВ «Техсистем» займається оптовими поставками та дистрибуцією товарів медичного призначення на території України з 1997 року, також являється ексклюзивним партнером компаній-виробників товарів медичного призначення.

Здійснено аналіз фінансово-економічних результатів діяльності підприємства.

Чистий дохід від реалізації продукції зменшився у 2017 р. на 2822,6 тис. грн. і зріс у 2018 р. порівняно з 2017 р. на 762,7 тис. грн., що пов'язане зі зменшенням сум акцизного збору і ПДВ.

Собівартість продукції протягом 2016-2017 рр. зменшилась на 2802 тис. грн. і зросла в 2018 р. на 881,5 тис. грн. Це зумовлено зменшенням обсягу продажу продукції.

На підприємстві спостерігається нестійке положення, враховуючи зниження валового прибутку у 2017 р. порівняно з 2016 р. на 20,6 тис. грн. та у 2018 р. порівняно з 2017 р. спостерігається теж саме зниження – на 118,8 тис. грн. Це є негативною тенденцією, тому що втрачаючи прибуток, у підприємства знижується рентабельність.

Середньооблікова чисельність персоналу зменшилася на 2 особи у 2017 р., у 2018 р. порівняно з 2017 р. збільшилась на 1 особу. Зменшення персоналу відбулося за рахунок робочих, склад адміністративного персоналу

залишився незмінним. Дана ситуація пояснюється тим, що у 2017 р. порівняно з 2016 р. з'явилися нові обладнання, які замінили людські ресурси.

Таким чином, ТОВ «Техсистем» має тенденції до погіршення фінансово-економічних показників, окрім чистого доходу від реалізації. Отже, це є позитивним показником для підприємства, проте на фоні спадаючих тенденцій інших показників, суттєво не покращує ситуації.

Проаналізовано основні функції, що виконує служба безпеки на підприємстві.

Досліджено фактори, які можуть зумовити фінансову кризу на досліджуваному підприємстві.

У третьому розділі роботи запропоновано напрями удосконалення діагностики кризового стану та загрози банкрутства в системі забезпечення економічної безпеки підприємства.

Запропоновано схему виявлення позиції діагностики економічної захищеності підприємства в системі комплексної економічної діагностики.

Економічна захищеність – це економічна категорія, що характеризує відсутність загрози впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовища на економічну діяльність, яка притаманна усім структурно-функціонуючим елементам економічної системи, що займаються фінансово-економічною і виробничою діяльністю.

Необхідність діагностики економічної захищеності, насамперед, полягає у вирішенні основних завдань діагностики всеохоплюючого економічного захисту підприємства, які згруповані і представлені графічно.

Запропоновано систему показників-індикаторів кризового стану та загрози банкрутства підприємства.

Здійснено діагностику загрози банкрутства на прикладі ТОВ «Техсистем».

Показник поточної неплатоспроможності більше нуля, отже, підприємство перебуває в платоспроможному стані.

Коефіцієнт покриття більше 1,5 і коефіцієнт забезпечення власними коштами більше 1,0. Зазначені показники перевищують нормативне значення, що є позитивним моментом у діяльності підприємства.

Позитивним моментом є перевищення фактичного значення коефіцієнта Бівера над нормативним. Разом з тим, негативним фактором є зниження фактичного значення даного коефіцієнта в динаміці, тобто на кінець року в порівнянні з початком року на 41 %.

Стрімке зниження даного коефіцієнта повинне стати певним знаком для керівництва з погляду перегляду фінансової політики, руху грошових потоків, формування і використання грошових ресурсів на підприємстві.

Таким чином, практичне використання науково-обґрунтованих підходів до проведення діагностики є одним із головних резервів попередження та запобігання банкрутства в системі забезпечення економічної безпеки підприємства.

Основні результати досліджень опубліковано у роботах [75, 76], копії яких наведено у додатку А.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Бланк И. А. Финансовый менеджмент: учебный курс. Київ: Ника–Центр, Эльга, 2001. 528 с.
2. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством: навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2003. 504 с.
3. Стратегия и тактика антикризисного управления / Под ред. А. П. Градова, Б. И. Кузина, С. Петербург, 1996. 510 с.
4. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства: монографія / За ред. М. О. Кизим, В. А. Забродський, В. А. Зінченко, Ю. С. Кончак. Харків: ІНЖЕК, 2003. 144 с.
5. Костирко Л. А. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства: монографія. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. 240 с.
6. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій. Київ: КНТЕУ, 2001. 580 с.
7. Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємств: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 268 с.
8. Фомин Я.А. Диагностика кризисного состояния предприятия: учеб. пособие для вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 349 с.
9. Костенко Т. Д., Підгора Є. О., Рижиков В. С. та ін. Економічний аналіз і діагностика стану сучасного підприємства: навч. посіб. Київ: Центр навч. літератури, 2005. 400 с.
10. Кость Я. О. Процес фінансової діагностики підприємства та етапи його реалізації. *Таврійський економічний журнал*. 2008. № 1. С. 69-73.
11. Рапопорт В. Ш. Диагностика управления. Москва: Финансы и статистика, 1991. 244 с.

12. Ананькина Е. А., Данилочкин С.В., Данилочкина Н.Г. Контроллинг как инструмент управления предприятием; под ред. Н. Г. Данилочкиной. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 279 с.

13. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: учеб. пособ. Под ред. Я. В. Соколова. Москва, 2009. 383 с.

14. Андрушко О. Б., Горбачовська М. Р. Моделювання діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 2 (552). С. 158-163.

15. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент: навч. пос. Ремньова Л.М. [3-є вид., випр. і доп.]. Київ: Знання, 2008. 483 с.

16. Соколова Л. В. Прийняття рішень за результатами аналізу ознак банкрутства виробничого підприємства. Соколов О. Є. [Системи прийняття рішень в економіці, техніці та організаційних сферах: від теорії до практики]: колективна монографія. У 2 т., Т.2. за заг. ред. Савчук Л. М. Павлоград: АРТ Синтез-Т, 2014. 429 с., С. 325–333.

17. Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 27 червня 1997 р. № 81, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 5 серпня 1997 р. за № 288/2092

18. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затвержені Наказом Міністерства економіки України 19.01.2006 № 14 (у редакції наказу Міністерства економіки України від 26.10.2010 № 1361).

19. Нижник В. М. Підвищення конкурентного потенціалу та економічної безпеки промислових підприємств за умов розвитку

глобалізаційних процесів. Монографія: Д.М. Васильківський, Л. О. Подра, М. В. Чухрій, І. В. Нижник; ред.: Хмельницький: ХНУ, 2013. 525 с.

20. Кочевой М. М. Організаційно-економічні засади безпечного економічного розвитку промислових підприємств: монографія. Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса: ОНУ, 2013. 205 с.

21. Кавун С. В. Економічна та інформаційна безпека підприємств у системі консолідованої інформації: навч. посіб. Пилипенко А. А., Ріпка Д. О. Харк. нац. екон. ун-т. Харків: ХНЕУ, 2013. 362 с.

22. Горбан І. М. Системне управління економічною безпекою торговельного підприємства: монографія. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: Ліга-Прес, 2013. 231 с.

23. Живко З. Б. Методологія управління економічною безпекою підприємства: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2013. 471 с.

24. Гончаров Г. О. Система економічної безпеки малого підприємництва в Україні: монографія; Київ. кооперат. ін-т бізнесу і права. Полтава: Техсервіс, 2013. 382 с.

25. Козаченко Г. В., Рамазанов С. К., Ляшенко О. М., Погорелов Ю. С., Пшик Б. І. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія: [у 3 т.]. Т. 3. Луганськ: Промдрук, 2014. 336 с.

26. Теоретико-методичні та прикладні засади забезпечення фінансово-економічної безпеки: монографія, ред.: А.В. Череп; ДВНЗ «Запоріж. нац. університет». Запоріжжя: ЗНУ, 2013. 311 с.

27. Шатун В. Т. Антикризове управління: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв: Іліон, 2014. 323 с.

28. Подольчак Н. Ю. Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки: навч. посіб. В. Я. Карковська; Нац. ун-т» Львів. політехніка». Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2014. 267 с.

29. Єфімова Г. В., Марущак С. М. Визначення категорій «економічна безпека підприємства» і «безпечний розвиток підприємства». *Бізнес Інформ*. 2013. № 11. С. 8-13.

30. Степасюк Л. М., Суліма Н. М., Величко О. В. Економіка і фінанси підприємства: навч. посіб. Для студ. ВНЗ; ред.: В. К. Збарський, В. І. Мацибора; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ: КОМПРИНТ, 2013. 335 с.

31. Єгоров Б. В., Немченко В. В., Аверіхіна Т. В., Агінська І. О., Антонюк О. П., Громова О. М., Купріна Н. М., Іванченкова Л. В., Маркова Т. Д., Степанова Г. В., Ступницька Т. М., Ткачук Г. О. Управління фінансово-економічною безпекою підприємств харчової промисловості України: аналіз і синтез методів: монографія; ред.: В. В. Немченко; Одес. нац. акад. харч. технологій. Одеса: Фенікс, 2013. 446 с.

32. Костирко Р. О., Темнікова Н. В. Аналіз і діагностика фінансової спроможності підприємств в управлінні фінансовою безпекою держави: монографія; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ: Ноулідж, 2013. 191 с.

33. Фоміченко І. П., Баркова С. О. Формування системи управління економічної безпеки на підприємствах України. *Економіка та упр. п-вами машинобуд. галузі: пробл. теорії та практики*. 2013. № 3. С. 57-66.

34. Кирильчук С. П., Цьохла С. Ю., Амельченко Т. В., Агалаков Н. М., Андріанова В. В. Економіка підприємства: навч. посіб. для студ. ВНЗ; ред.: Кирильчук С. П.; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Крим. екон. ін-т. Сімф., 2013. 442 с.

35. Писаренко Б. А., Проценко Н. Б. Економічна діагностика: навч. посіб. для студ. ВНЗ; Житомир. держ. технол. ун-т. 2-е вид., переробл. і доповн. Житомир, 2013. 355 с.

36. Лахтіонова Л. А. Аналіз фінансової стійкості суб'єктів підприємницької діяльності: монографія. Київ: Знання України, 2013. 1091 с.

37. Пилипенко І. І., Бондарук Т. Г., Момотюк Л. Є., Ігнатова І. С. Фінанси: навч. посіб.; Нац. акад. статистики обліку та аудиту. Київ: Інформ.-аналіт. агентство, 2013. 467 с.
38. Крутова А. С., Близнюк О. М., Лачкова Л. І., Левченко В. П., Оспіщев В. І. Фінанси: навч. посіб. Харків: Лідер, 2013. 559 с.
39. Зборовська О. М., Дубінський С. В., Новікова К. І., Волошко Н. О., Курінна І. Г., Климович Н. І. Економіка підприємства: навч. посіб; Дніпропетр. ун-т ім. А. Нобеля. Дніпропетровськ, 2014. 227 с.
40. Кавун С. В. Економічна безпека підприємства: інформаційний аспект: монографія. Харків: Щедра садиба плюс, 2014. 311 с.
41. Антикризисное управление: учебник. Под ред. проф. Короткова Э. М. Москва: ИНФРА – М, 2001. 432 с.
42. Вартанов А. С. Экономическая диагностика деятельности предприятия: организация и методология. Москва: Финансы и статистика, 1991. 81 с.
43. Гадзевич О. І. Основи економічного аналізу і діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] Київ: Кондор, 2004. 180 с.
44. Гетьман О.О., Шаповал В. М. Економічна діагностика: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: Центр навч. літератури, 2007. 307 с.
45. Діагностика стану підприємства: теорія і практика: монографія за заг. ред. А.Е. Воронкової. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. 448 с.
46. Елисеева О. К. Марюта А. Н., Цзунов В. Н. Диагностика управления производственно-экономическими системами. Днепропетровск: Наука и образование, 2004. 191 с.
47. Євдокимова Н. М., Кірієнко А. В. Економічна діагностика: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2005. 110 с.

48. Загорна Т. О. Економічна діагностика: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 400 с.

49. Костенко Т. Д., Герасимов А. А., Рижиков В. С. та ін. Економічна діагностика. Практикум. Київ: Центр учб. літератури, 2007. 186 с.

50. Костирко Л. А. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства: монографія. [2-ге вид., перероб. і доп.]. Харків: Фактор, 2008. 336 с.

51. Лук'янова В. В. Сучасний стан теоретичних основ діагностики діяльності підприємства. Вісник Хмельницького національного ун-ту. 2009. № 3. Т. 1. С. 52-58.

52. Лук'янова В. В. Сучасний стан теоретичних основ діагностики діяльності підприємства. Економічні науки. *Серія «Економіка та менеджмент»: Збірник наук. праць. Луцький національний технічний ун-т.* Випуск 7 (26). Ч. 2. Редкол.: відп. ред. д.е.н., проф. Герасимчук З.В. Луцьк, 2010. С. 203-218.

53. Лук'янова В. В., Ковальський В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства: монографія. Хмельницький: ПП. 2007. 312 с.

54. Мельник О. Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. 344 с.

55. Сокиринська І. Г. Концепція економічної діагностики та її роль в управлінні підприємством. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України.* 2002. № 1 (14). С. 147-151.

56. Толчеев Ю. З. Система діагностики в антикризисном управленнии промышленным предприятием. *Модели управления в рыночной экономике: Сб. науч. трудов* [общ. ред. и предисловие Ю.Г. Лисенко]. Донецк: ДонНУ, 2003. Вып. 6. С. 158-164.

57. Швиданенко Г. О., Олексик О. І. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства: монографія. Київ: КНЕУ, 2002. 192 с.

58. Курбанмагомедов К. Д. Методология контроля и диагностирования дискретных устройств с разрядно-модульной организацией по состоянию. *Сучасні проблеми науки та освіти. Матеріали 11-ї Міжнародної міждисц. наук.-практ. конф.*, 29 квіт. – 9 трав. 2011 р.: тези докл. Харків: Українська Асоціація «Жінки в науці та освіті», ХНЕУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. 353 с.

59. Економічна діагностика. Опорний конспект лекцій. URL: <http://inpos.com.ua/508/>.

60. Анохин С.Н. Методика моделирования экономической устойчивости промышленных предприятий в современных условиях Саратов: Саратовский гос. техн. ун-т, 2000. 40 с.

61. Зацеркляний М. М., Мельников О.Ф. Основи економічної безпеки: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] Київ: КНТ, 2009. 337 с.

62. Гречаный В. В. Экономическая устойчивость предприятия и факторы её стабилизации. *Коммунальное хозяйство городов*. 2000. № 26. С. 157-159.

63. Дерев'янюк Д. В. Економічна стійкість підприємств: інтегральні підходи до оцінювання. *Зб. наукових праць: Економіка. Уманський національний ун-т садівництва*. 2010. Випуск № 72. Частина 2. С. 68-80.

64. Донець Л. І., Ващенко Н. В. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 240 с.

65. Глущенко В. В., Носова О. В., Маковоз О. С., Ткаченко С. О., Жукова Л. М.. Розвиток фінансового потенціалу суб'єктів господарювання як основа досягнення фінансово-економічної безпеки: колект. монографія; ред.: В. В. Глущенко; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 383 с.

66. Євдокимов В. В., Олійник О. В., Грицишен Д. О., Грищенко О. О. Концепція управління економічною безпекою суб'єктів господарювання в контексті теорії сталого розвитку: монографія; Житомир. держ. технол. ун-т. Житомир, 2013. 251 с.

67. Мойсеєнко І. П. Сталій економічний розвиток на основі стратегії економічної безпеки. *Екон. вісн. ун-ту: зб. наук. пр.* 2013. Вип. 21/1. С. 172-176.

68. Бирський В. В. Адаптивне управління рівнем економічної безпеки підприємства. *Бізнес Інформ.* 2013. № 7. С. 89-92.

69. Бабіна Н. О. Інноваційні технології управління економічною безпекою підприємства в умовах посткризового розвитку. *Пробл. науки.* 2013. № 11. С. 41-46.

70. Живко З. Б. Управління економічною безпекою підприємства в умовах ринкових відносин. *Актуал. пробл. економіки.* 2013. № 10. С. 138-145.

71. Полозова Т. В., Шульга І. С. Діагностика банкрутства як фактор забезпечення економічної безпеки підприємства. *Зовнішні та внутрішні фактори впливу на економічну систему країн : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30-31 січня 2015 р.). У 2-х частинах.* Київ: ГО «Київський економічний науковий центр», 2015. Ч. 1. С. 77-80.

72. Полозова Т. В., Близнюк Д. С. Теоретичні аспекти формування системи економічної безпеки підприємства. *Международная научно-практическая конференция «Математическое моделирование процессов в экономике и управлении проектами и программами (ММП-2016)»*, Коблево, 13-16 сентября 2016 г. Труды – Харьков: ХНУРЭ, 2016. С. 143-144.

73. Полозова Т. В., Кисліченко А. П. Теоретичні основи забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства. *Международная научно-практическая конференция «Математическое моделирование процессов в экономике и управлении проектами и программами (ММП-2016)»*, Коблево, 13-16 сентября 2016 г. Труды – Харьков: ХНУРЭ, 2016. С. 148-149.

74. Костін Ю. Д., Мінкович О. В. Використання економіко-математичних моделей для прийняття стратегічних управлінських рішень на прикладі енергетичних підприємств. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 1. С. 56-59.

75. Полозова Т. В., Дмитерко Н. Ю. Теоретичні аспекти антикризового управління підприємством. *Підприємництво, цифрові інновації, фінанси: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Львів, 26 жовтня 2019 року) / ГО «Львівська економічна фундація». Львів: ЛЕФ, 2019. С. 81-83.

76. Дмитерко Н. Ю. Методичне забезпечення діагностики кризового стану підприємства. *Збірник наукових праць здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти кафедри економічної кібернетики та управління економічною безпекою* / за ред. Т. В. Полозової та ін. Харків: Харківський національний університет радіоелектроніки, 2019. С. 28-32.